

A nyelvi aformalizmus és a formális stílus¹

ISTVÁN LANSTYÁK

Language Nonformalism and Formal Style

Keywords: language nonformalism; language ideology; language correctness; language ideologies about language correctness; formal style and stylistic value

Bevezetés

Dolgozatomban a magyar nyelv művelés nyelvhelyességi döntéseit meghatározó egyik jellegzetes nyelvhelyességi ideológiát, a nyelvi aformalizmust vizsgálom a Nyelv művelő kézikönyvből (NyKk. I–II. 1980–1985) és a Nyelv művelő kézikönyztár második, javított és bővített kiadásából (NymKsz.² 2005) vett idézetek alapján. E két kiadvány a magyar nyelv művelés két csúcsterméke (vö. Sebestyén 1983; Ágoston 2006), s mint ilyen bizonyára jól reprezentálja a létező magyar nyelv művelést, hiszen a kézikönyv összefoglalja a második világháború utáni nyelv művelés legfontosabb eredményeit, a kézikönyztár pedig ezeket népszerűsíti tömörebb formában a nyelv művelő javakat fogyasztó magyar lakosság körében. A nyelvi aformalizmust és a két kiadványban található egyéb nyelvi ideológiákat – korábbi írásaimhoz hasonlóan – az idézett szövegek tartalmi elemzésével tártam fel.

A nyelv helyességi ideológiákat dolgozatomban olyan nyelvi ideológiáként határozom meg, amelyek nyelv helyességi ítéletek indoklásául szolgálnak. Akárcsak más írásaimban, a nyelvi ideológiákat itt is olyan gondolatokként, gondolatrendszerekként, meggyőződésekként értelmezem, amelyek célja magyarázni vagy

1 A nyelvi ideológiákkal kapcsolatos kutatásaimat az MTA támogatja, részben közvetlenül, részben a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet részeként működő Gramma Nyelvi Iroda közvetítésével. A nyelvi ideológiák és a nyelvi problémák összefüggésével a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén foglalkoztam az APVV-17-0254 sz. projekt keretében. Itt köszönöm meg Heltai Pál és Horváth Péter Iván értékes észrevételeit és javítási javaslatait. Ezekkel nagy segítségemre voltak az írás végső változatának kialakításában.

igazolni a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos tényeket és eljárásokat.²

A nyelvi aformalizmus mint nyelvhelyességi ideológia az a meggyőződés, hogy a nyelv formális változatainak használata eredendően, a használat körülményeitől függetlenül negatív jelenség. Mikroszinten értelmezve a nyelvi aformalizmus hívei a formális stílusértékű nyelvi formákat eredendően rosszabbnak tartják, mint választékos, közömbös vagy más stílusértékű megfelelőiket. A nyelvi aformalizmusra utaló jellegzetes nyelvművelői „műszavak” közé tartozik a *modoros*, *mesterkélt*, *keresett*, *fontoskodó*, *hivataloskodó*, *körülményeskedő*, *erőszakolt*, de tudni kell, hogy ezek a jelzők olykor más stílusértékű nyelvi formákra is vonatkozhatnak, pl. választékos vagy közömbös stílusértékűekre.

A nyelvi aformalizmussal rokon ideológia a nyelvi naturizmus, az a meggyőződés, hogy a közlés természetessége abszolút érték: a természetesebbnek tartott nyelvhasználat, ill. nyelvváltozatok eredendően értékesebbek, mint a kevésbé természetesnek érzett nyelvhasználat, ill. nyelvváltozatok. Mikroszinten a nyelvi naturizmus hívei a beszélők által természetesebbnek érzett nyelvi formákat eredendően helyesebbnek tartják, mint azokat, amelyeket a beszélők nem éreznek annyira természetesnek. A nyelvi naturista ideológia jellegzetes jelzője a *természetes* és ennek ellentéte, a *modoros*, a *mesterkélt*, a *keresett*, az *erőltetett*, olykor a *furcsa*, amelyek – amint fentebb jeleztük – többnyire a formális stílusra, ill. az arra jellemző nyelvi formákra utalnak (ritkábban választékos – vagy inkább emelkedett – nyelvi formákra is utalnak hasonló jelzőkkel).

A formális stílus elutasítása rendszerint a formális stílus bizonyos jellemzőinek az elutasítását jelenti, ezért a nyelvi aformalizmus és a vele rokon naturizmus mellett általában más nyelvi ideológiák is megjelennek, olyanok, amelyek sajátosan ezekkel a formális stílusra jellemző jegyekkel kapcsolatban fogalmaznak meg értékítéletet.

Amint alább látni fogjuk, a formális stílus egyik jellegzetessége a hosszabb, bonyolultabb, szétagolóbb nyelvi formák kedvelése. A nyelvművelők ezeket rendszeresen megbélyegzik, így a nyelvi aformalizmus gyakran összekapcsolódik a nyelvi szimplizmussal, a nyelvi brevizmussal és a nyelvi szintetizmussal. Mivel a formális stílusértékű, hosszabb, szétagolóbb nyelvi formák sokszor terjengősebbek, redundánsabbak is a bizalmas vagy választékos stílusértékű megfelelőiknél, a nyelvművelők a nyelvi redundantzizmus ideológiáját is felhasználják a formális stílusértékű nyelvi elemek megbélyegzésére. A formális stílusra továbbá a személytelen fogalmazás is jellemző. Ezért a formális stílusértékű nyelvi formák egy részének elutasításában a nyelvi perszonalizmus ideológiája is fontos szerepet kap. A formális stílus jellemző jegye a nominalizálás is, a névszók, névszói szerkezetek előnyben részesítése az

2 A nyelvi ideológiákkal kapcsolatos irodalomból kutatásaim során leginkább a következő munkákra támaszkodtam: Woolard–Schieffelin 1994; Kroskrity 2010; Milroy 2001; Laihonen 2009; Gal 2006a; Dolník 2010.

igékkel szemben; e vonatkozásban a nyelvi aformalizmus a nyelvi verbizmussal kapcsolódik össze.

Arra is látunk majd példákat, hogy az aformalista ítéletek háttérében végső indítként a ma már nyelvművelői körökben is kevésbé szalonképesnek gondolt, így ritkábban alkalmazott nyelvi purista ideológia áll, mivel a funkcióigés szerkezeteknek egy (kisebb) része a nyelvművelők szerint (és többük bizonyára a valóságban is) idegen nyelvi minta alapján jött létre.³

Dolgozatom érdemi részében először a formális stílust jellemzem röviden, majd a nyelvi aformalizmus jelentkezését négy nyelvi jelenség megítélésének konkrét példáival szemléltetem. Az első a névutók és névutószerű utótagok csoportja; a névutók csak bizonyos használatban formális stílusértékűek, a névutószerű utótagoknak viszont alighanem a formális a legjellemzőbb stílusértékű. A második kategóriát a kötőszók alkotják, melyek közt vannak formális stílusértékűek is; némelyikük egyszerre formális és választékos stílusértékű. A harmadik kiválasztott jelenség a funkcióigés szerkezetek, melyeknek nagy része formális stílusértékű, még ha akadnak is köztük – jóval kisebb számban – választékos vagy közömbös, sőt kivételesen bizalmas stílusértékűek is.⁴ A negyedik jelenség a befejezett melléknévi igenév állítmányi használata, amely ugyancsak kifejezetten a formális stílusra jellemző; persze itt is vannak átmeneti esetek: a melléknévesülő igenevek más stílusú szövegekbe is beillenek, a már melléknévként is használtakról nem is beszélve.

Dolgozatom megírására főként az motivált, hogy pontokat szerezzek a tanszéknek ahhoz, hogy működni tudjon, s hogy ne kelljen valamelyik kollégánkat elbocsátani, mégis remélem, hogy a tudományon kívüli indítékok ellenére munkámnak lesz némi haszna, főként egyetemi hallgatóink számára, de vizsgálatom némely eredménye talán a szakma számára sem lesz teljesen érdektelen.⁵

Formális stílus

Formálisnak azt a stílust nevezzük, amely a formális beszédhelyzetek bizonyos válfajai-
ban jellemzi írás- és beszélestermékeinket. Nem minden formális beszédhelyzet vált ki

- 3 Dolgozatomban helykímélés céljából mellőzöm a nyelvi ideológiák többségének meghatározását. Ezek könnyen elérhetők egy internetes nyelvideológiai fogalomtárban (Lanstyák 2017).
- 4 Arról, hogy a nyelvművelők milyen nyelvi ideológiák segítségével bélyegzik meg a funkcióigés szerkezeteket, egy másik közleményemben részletesebben is írok (Lanstyák 2022a).
- 5 Tudományon kívüli célok motiváltak arra is, hogy hivatkozásaim közt túlréprezentáltak (jelentőségükhöz mérten) a magyar szerzők, különösen a szűkítő fogalmazásról szóló szakirodalom terén. Ennek az az oka, hogy szeretném, ha magyar kollégáim minél több hivatkozást tudnának kimutatni, pontszerzés céljából, s így az ő munkahelyük is túlélje a jelenleg érvényben lévő gyilkos tudománypolitikát.

formális stílust, ugyanis a választékos stílus is formális beszédhelyzetekhez kötődik, jól lehet más jellegűekhez. Tipikusan formális beszédhelyzet az, amikor a beszélők nem magánemberként, hanem valamilyen (köz)szerepet betöltve kommunikálnak egymással, valamilyen intézményt, szervezetet képviselve (pl. egy tárgyaláson); az interakció ennek megfelelően nyilvános színtéren zajlik, vagy pedig tömegközli eszköz közvetíti. A prototipikus formális stílusú kommunikáció írott nyelvi, de a beszélt nyelvnek is vannak formális stílusú válfajai.

A „formális stílus” az oktatásban bevált rendszerezésben mint elméleti kategória a „választékos” és a „bizalmas stílussal” áll szemben, de a rendszerezéshez tartozik a „kiegyenlített stílus” is, valamint a „formális-választékos”, „választékos-bizalmas” és „formális-bizalmas” átmeneti stílusok. Mivel a formális és a bizalmas stílus közti különbség nyilvánvaló, a formális stílus bemutatásakor többnyire csak a választékos stílusra utalok, hogy fény derüljön a formális és a választékos stílus közti különbségekre és hasonlóságokra.

A tipikusan formális stílusú diskurzusok fő jellemző jegyei az érzelemmentesség és a személytelenség, az érzelmi távolságtartás a beszélő és a befogadó között. Ennek végső célja elvben az, hogy a közlés tárgyilagosságnak tűnjön, vagyis az legyen a befogadók benyomása, hogy a beszélők tényeket, nem pedig szubjektív elgondolásokat közölnek, s állításaik igazságtartalma nem függ az interakció résztvevőinek hozzáállásától. A formális stílusú diskurzusoknak nem célja esztétikai hatás elérése, idegen tőlük a díszítettségre való törekvés: szívesen építkeznek a memóriából könnyen előhívható nyelvi „panelekből”, klisékből (ebben a bizalmas stílusú szövegekre hasonlítanak). A hangsúly – jó esetben – inkább a fogalmi pontosságon van; ezért a formális stílus az explicit megfogalmazásokat előnyben részesíti az implicitekkel szemben.

Az előző bekezdésben említett jegyekben a formális stílus radikálisan eltér a választékostól, amely gyönyörködtetni akar, emellett pedig kedveli a személyes kifejezőmódot, s nem is törekszik arra, hogy objektívnek látszon. Vannak szövegtípusok, melyeknél a fogalmi pontosság másodlagos, sőt kontraproduktív (pl. költészet, de kisebb mértékben más szépirodalmi műfajok is). A választékos stílustól nem idegen az implicit fogalmazásmód, melyet leginkább a tömörségre, ill. a sajátos stílushatásra való törekvés motivál.

Közös jegyük a formális és választékos stílusú diskurzusoknak, hogy megfogalmazóik odafigyelnek a megformálás módjára. A megformáltság minősége szempontjából a tipikus formális stílusú szöveg rendezett, a választékos pedig gondozott (a szövegek kvalilektális minősítésére l. Lanstyák 2022b; vö. még Domonkosi 2012: 202–203). Formális vagy választékos stílusú rendezetlen szövegek inkább csak olyankor jönnek létre, amikor a beszélők fogalmazási készsége gyenge, vagy rossz lelkiállapotban vannak. (Ezzel szemben rendezetlen bizalmas stílusú szövegeket fogalmazni amúgy jól tudó és jó lelkiállapotban lévő beszélők is produkálnak, amikor a szöveg gondos megfogalmazásának nincs a szemükben jelentősége.)

A formális stílus a hosszabb, körülményesebb kifejezési módokat kedveli, úgyhogy két vagy több szinonima esetében általában a hosszabb hangtestű vagy bonyolultabb

szerkezetű illik jobban a formális stílusú szövegekbe (pl. inkább *döntést hoz*, mint *dönt*, inkább *azonban*, mint *de*; inkább *azt követően*, mint *azután* vagy *aztán*; inkább *ennek érdekében*, mint *ezért*).

A formális stílusban tovább élhetnek olyan nyelvi formák, amelyek a bizalmas, a választékos és a kiegyenlített stílusú szövegekből kiavultak, ott archaizmusnak számítanának; az ilyenek a formális stílusú szövegekben formális stílusértékűek.⁶ A formális stílusban való továbbélésük részben a formális stílus eredendő konzervativizmusára vezethető vissza, részben a távolításra és manipulatív szándékra, ahogy arra a nyelv-művelő és részben a stilisztikai munkák rendszeresen utalnak (a hivatkozásokat l. alább).

Itt említhető meg az idegen eredetű szavak nagyobb mértékű használata a formális stílusban, különösen a tudományos regiszterekben. Az idegen eredetű szavak egy része belső keletkezésű szinonima nélküli terminus technicus; ezeknek a használata természetesen nem stíluskérdés. Amikor belső keletkezésű szinonima is rendelkezésre áll, az nemegyszer közömbös stílusértékű, míg idegen eredetű megfelelője formális, mások a konnotációi, ezért pl. tudományos közleményben az idegen eredetű nyelvi forma hitelesebbnek, szakszerűbbnek érződik (vö. *nyelvtan* és *grammatika*). Az idegen eredetű terminus használatát továbbá az is motiválja, hogy egyértelműbbé, s emiatt könnyebben érthetőbbé teheti a szöveget magyar–nemzetközi viszonylatban.

Ami a műfajokat illeti, a formális stílus legjellemzőbb példája a hivatali nyelvi szöveg, beleértve a beadványok, szakmai önéletrajzok, motivációs levelek stb. szövegét is. Szintén jellemző a formális stílus az egyéb szaknyelvekre, ugyanakkor a szaknyelveknek vannak választékos, választékos-bizalmas vagy kiegyenlített stílusú válfajai is (pl. az esszéirodalom vagy a tudományos népszerűsítő irodalom). Ugyancsak kevésbé formálisak vagy kiegyenlített stílusúak az iskoláskorúaknak készült tankönyvek. A hivatali stílusnak is léteznek kevésbé formális válfajai, nemcsak a szaknyelveknek. Informálisabb stílusúak pl. az ügyintézés során szóban használt hivatali nyelvi diskurzusok, de ez csak egyik megnyilvánulása annak a ténynek, hogy a beszélt nyelvre eleve jellemzőbb a lazább stílus, mint az írott nyelvre.

Az újságírói műfajok közül a formális stílus főként a hírekre és a közleményekre jellemző (legalábbis az igényesebb nyomtatott sajtóban), de hagyományosan a kommentárok, háttérmagyarázatok is leginkább formális stílusúak, bár ezekbe – a szerző ízlésétől, nyelvi ideológiáitól függően – választékos vagy olykor akár bizalmas stílusú elemek is „keveredhetnek”. A beszélt nyelvi regiszterek közül rendszerint többé-kevésbé formális stílusúak az üzleti vagy politikai tárgyalások egymással közeli viszonyban nem

6 A választékos stílusú szövegekre is igaz, hogy továbbélnének bennük olyan nyelvi formák, amelyek más stílusú szövegekben archaikusnak számítanak, de ezek nem azonosak a formális stílusú szövegekben megmaradt nyelvi formákkal, és persze a választékos stílusú szövegekben nem is formálisnak, hanem választékosnak, emelkedettnek vagy régiesnek érződnek.

lévő felek közt, a sok résztvevős értekezletek, gyűlések és más rendezvények, az állás-interjúk stb.

A formális stílusváltozatokra, ill. azok jellemző jegyeire a magyar nyelvűvelő irodalomban leginkább becsmélő kifejezésekkel szokás utalni (l. főntebb); különösen igaz ez a hivatali nyelvi regiszterekre (l. pl. Grétsy 1964: 101–105 stb.; Grétsy szerk. 1978: 7–11; 129–131; NyKk. I. 1980: 873–875; NymKsz.² 2005: 236). A formális stílus létjogosultságát hagyományosan legfőljebb a szaknyelvi regiszterek esetében ismerik el a nyelvűvelők, de ott is összemoszák a formálist a választékoskal. A formális stílus sajátosságaira még a hagyományos stilisztikák is megbélyegző módon utalnak (l. Szathmári–Terestyéni 1958/1981: 9, 28–29; Szilágyi 1978: 127–142; Hernádi 1979: 19–30; jóval visszafogottabban Szikszainé 2007: 598–599).

Sem a nyelvűvelő munkák, sem a hagyományos stilisztikák nem használják a „formális stílus” műszót. A formális stílus legfontosabb jegyei a nyelvűvelő és stilisztikai témájú munkákban a hivatalos és tudományos stílus jellemzőiként kerülnek bemutatásra (l. Fábrián–Szathmári–Terestyéni 1958/1981: 8–11; 28–29), ami teljesen érthető, hiszen a hivatali és a tudományos nyelvi regiszterekhez tartozó prototipikus szövegek formális stílusúak.⁷ A formális stílusnak e két válfaja közt az egyik fontos különbség abban áll, hogy a prototipikus hivatali nyelvi regiszterekben a tekintélygyakorlásra (távolításra, nyomásgyakorlásra) való késztetés erősebb, mint a prototipikus tudományos és szakmai nyelvi regiszterekben (bár a szándékoltan nehezen érthető fogalmazásmód ezekben sem teljesen ismeretlen). Egy másik különbség az, hogy míg a prototipikus tudományos közlemények címzettjei többnyire szakemberek (noha fontos szerepet játszik a tudományos népszerűsítő irodalom és a tankönyvirodalom is), addig a prototipikus hivatali nyelvi közlemények jelentős része kifejezetten laikusoknak szól (igaz, ez nem mindig tükröződik a nyelvezetükben).

A „formális” stílus kategória megjelenése összefügg a szociolingvisztika térhódításával (vö. Bartha–Hámori 2010), valamint a „stílus” kategória összetettségének felismerésével és hangsúlyozásával, a stílusrendszerek többdimenziójává válásával. A formális stílus helye a közlő és a befogadó viszonyának dimenzióján jelölődik ki (l. Szikszainé 2007: 611–613; Tolcsvai Nagy 1996: 142, 2006: 642–643, 2012: 45; Tátrai 2012: 55; Boronkai 2012: 130; Hámori 2012: 237–240; Pethő 2018: 109–110). Tolcsvai Nagy és funkcionális kognitív stílusmodelljének követői a „helyzet” változóról (tényezőről) beszélnek, melyen a „formális”, a „közömbös” és az „informális” stílusértékek találhatók, folyvány jelleggel.

Abban, hogy a formális stílusú szövegek nyelvi és stílárius jellegzetességeit a magyar nyelvészet és nyelvűvelés sokáig kóros, ártalmas jelenségnek tekintette, alighanem az a tény játszott közre, hogy a formális stílusú magyar szövegek formális stílu-

7 Ezzel szemben a szépirodalmi és a szónoki stílus számos jegye a választékos stílusnak az általános jellemzője.

sú latin és német szövegek nyomán jöttek létre, így számos kontaktusjelenséget is tartalmaztak, vagyis a purista nyelvi ideológia fényében kifogásolhatóak voltak. Ez az „idegenszerűség” aztán rávetült magára a formális stílusra, mintha a formális stílus szűkszerűen volna magyartalan (azaz feltűnően sok kontaktusjelenséget tartalmazó), a választékos pedig szükségszerűen magyaros (azaz kevesebb kontaktusjelenséget tartalmazó). Így került szembe egymással két olyan dolog, amely békében, egymást kiegészítő funkciókban él(hetne) egymás mellett.

A formális stílus iránti ellenszenvnek másik oka az lehet, hogy a hivatali nyelvi szövegek fogalmazói gyakran nemcsak a „hivatal kommunikál hivatallal” helyzetben használják a hivatali nyelvi regiszterekre jellemző sajátos nyelvi formákat (a hivatali nyelvi „zsargont”), hanem a „hivatal kommunikál ügyféllel” helyzetben is. Ez pedig a címzettek számára nehezen érthetővé, félreérthetővé vagy akár érthetlenné teheti a hivatali nyelvi szövegeket. Valószínű ugyan, hogy a nehéz érthetőséget vagy az érthetlenséget többnyire nem a formális stílus általános jellegzetességei okozzák, hanem a hivatali szaknyelv sajátos fordulatai, mégis úgy tűnik, hogy az érthetlenség ódiума magára a formális stílusra hárul. Talán azért (is), mert az alacsonyabb iskolázottságú beszélőknél és különösen a még nagyobb mértékben hátrányos helyzetű csoportoknál (pl. az értelmi fogyatékosoknál vagy az idegen anyanyelvűeknél) maga a formális stílus is akadályozhatja a megértést. (Mindezeket a feltevéseket nagyon hasznos volna empirikusan is tesztelni.)

Azt, hogy a formális stílus él és virul attól függetlenül, mit gondolnak róla a beszélők, jól szemlélteti, hogy szabályait még azok is követik (legalábbis akkor, amikor lanyhul a figyelmük), akik becsmérlően nyilatkoznak róla. A magyar stilisztika vázlatának szerzői (Fábián–Szathmári–Terestyéni 1958/1981), miközben a 29. oldalon modorosságként, szószaporításként bélyegzik meg az igék „helyett” álló funkciógés szerkezeteket, néhány sorral lejjebb maguk is elkövetik ezt a „modorosságot”, amikor így fogalmaznak: „Bár az újabb hivatalos stílus a korábbihoz mérten a hajlékonyság és érthetőség irányában jelentős változást mutat, még mindig kifejező eszközei közé tartoznak [...]”. Pedig saját elveik szerint inkább ilyesmit kellett volna írniuk: „Bár az újabb hivatalos stílus a korábbihoz képest jelentős mértékben vált hajlékonyabbá és érthetőbbé, még mindig kifejezőeszközei közé tartoznak [...]”. Korábban, a 10. oldalon, igenévi formában használtak egy prototipikus funkciógés szerkezetet: „A művésziességre való törekvés indokolja a szépirodalmi stílusokban felhasználásra kerülő nyelvi eszközöknek, stílusformáknak a rendkívüli bőségét”, pedig ugyanezt a tartalmat egyszerűbben, tömörebben is kifejezhetnék volna, pl. „a szépirodalmi stílusok nyelvi eszközeinek, stílusformáinak (a) rendkívüli bőségét” vagy „a szépirodalmi stílusokban használt (v. a szépirodalmi stílusokra jellemző) nyelvi eszközök, stílusformák rendkívüli bőségét”.

A formális stílus és a nyelvhelyesség

A formális stílus kifejezőeszközeinek nyelvművelői bírálata alapvetően a nyelvi automatizmus ideológiáján alapul, azon a meggyőződésen, hogy a nyelvi formák helyes-

sége önmagában, a használati kontextustól függetlenül is megítélhető (l. Lanstyák 2020). Valójában ez csak a még használatban nem lévő nyelvi formákra igaz, például a még meg nem honosodott idegen szavak magyarítása céljából létrehozott szavakra, szókapcsolatokra. Ezek közül valóban lehetséges külső-belső tulajdonságaik alapján kiválasztani a legmegfelelőbbnek gondoltat, pl. rövidege okán, vagy azért, mert motívált, vagy kellemes a hangzása, egyszerű az írásképe stb. Ám ha egy nyelvi formát már egy közösség rendszerszerűen használ, vagyis az adott nyelvi forma társas beágyazódása megtörtént, attól kezdve már nem az adott forma létezése a tét (létezése immár ténykérdés), hanem a használatának módja, erre nézve pedig a használat körülményeinek figyelembevétele nélkül nem lehet adekvát tanácsot adni.

A nyelv művelők is sokszor utalnak arra, hogy egy-egy nyelvi forma jellemzően milyen stílusú szövegekben szokott előfordulni, ez azonban nem mindig jelenti azt, hogy más-más módon ítélnék meg az adott nyelvi forma helyességét különböző kontextusokban. Nyelvünk őrei legitim célnak tekintik a széleskörűen használt, a társadalmi közegbe már rég beágyazódott nyelvi formák visszaszorítását, kiirtását is, ami nem tekinthető másnak, mint nyelv szegényítő törekvésnek (l. Lanstyák 2008). A nyelv szegényítés indítéka az a – természetesen hamis – meggyőződés, hogy az elpusztítani kívánt nyelvi formák a használat körülményeitől függetlenül helytelenek (nyelvi autonomizmus és nyelvi defektivizmus), sőt károsak (nyelvi damnificizmus), mert más, megfelelőbb nyelvi formákat szorítanak ki (nyelvi extrudizmus).

Névutók, névutószerű alakulatok és a nyelvi aformalizmus

A formális stílusnak egyik jellegzetessége a névutók és névutószerű utótagok használata ragok „helyett”, ill. a névutószerű utótagok használata ragok vagy hagyományosabb, rövidebb névutók „rovására”.

1. példa

A Nyelv művelő kézikönyv „viszonyrag” szócikkében (NyKk. II. 1985: 1231) a következőket olvassuk:

Egy-két évszázad óta a fenti egyszavas, ragos alakok „szintetikus” típusa helyett egyre gyakrabban tűnnek föl kétszavas: névutós, azaz „analitikus” kifejezések. Pl.: a *fiúnak* helyett a *fiú számára* vagy *részére*; *érkezésekor* helyett *érkezése során*, ill. *alkalmával*; *tanácsára* helyett *tanácsa alapján*, *szerint* vagy *nyomán*. Ezt a cserét – ha inkább csak valamelyik idegen nyelv szolgálai követésére vall, s főleg terjedősségre, mesterkelt fogalmazásra vezet – bizony kerülnünk kell! Ha azonban a körülírási kifejezés megkönnyíti a jelentés pontosabb árnyalását (ill. ha már szinte kizorította a ragos szót), nem helytelenítjük. Pl.: *tűz esetén* (nem pedig: *tűzkor* vagy *tűzvészkor*); *a fia számára* (keres egy-két ifjúsági könyvet); *érkezése alkalmával* (ha az eset alkalmoszerűségét akarjuk jelezni).

Látjuk, hogy az idézetben a nyelvi aformalizmus és a nyelvi naturizmus (a fogalmazás mesterkéeltségre való utalás) összekapcsolódik a nyelvi redundantizmussal (a terjengős nyelvi formák kifogásolása), ill. a nyelvi szintetizmussal (a tömörebb megoldások előnyben részesítése), továbbá a nyelvi purizmussal (az idegen nyelvi mintára keletkezett nyelvi formák kerülendőnek minősítése) és a nyelvi kolonializmussal (a *szolgai* jelző utal rá).

Az idézetből az is kiviláglik, hogy a szerzők az analitikus kifejezéseket⁸ a használat körülményeitől függetlenül kerülendőnek tartják. Mérlegelni nem azt kell, hogy stílusukat tekintve beleillenek-e a szövegbe, vagy (könnyen) érthetőek-e a befogadók számára (befogadónak ☺), hanem azt, hogy kifejeznek-e valamilyen sajátos jelentésárnyalatot (nyelvi izomorfizmus), valamint azt, hogy a szintetikus megfelelőjük nem szorult-e már „szinte” ki a nyelvhasználatból (nyelvi uzualizmus).⁹

2. példa

A Nyelvművelő kézisztár *„illetőleg – illetve – illetően”* című szócikkében (NymKsz.² 2005: 258) többek között ez áll:

A 'rá vonatkozóan' jelentésű, névutói szerepű *illetően* határozószó a *hivatali zsargon* körülményeskedő szava: az erőmű megépítését *illetően* még nem tudok nyilatkozni. *Tömörebben: az erőmű megépítéséről...*

A „hivatali zsargonra” való utalás teljesen egyértelművé teszi, hogy a névutószerű utótaggal alkotott szerkezetet a formális stílushoz kötik. Ez persze indokolt, hiszen ez a szerkezet valóban formális stílusértékű, csak éppen a „hivatali zsargon” meg a „körülményeskedés” egyértelműen pejoratív kifejezések, melyek a formális stílusra rossz fényt vetnek; ebben a megfogalmazásmódban a nyelvi moralizmus implicit megjelenését láthatjuk. A formális stílusú szerkezet helytelenítésére utal a tömörebb megoldás ajánlása is, ami nem más, mint nyelvi szintetizmus.

Az MNSZ2 adatainak tanúsága szerint az *illetően* névutószerű utótag valóban helyettesíthető volna az esetek egy (kisebb) részében valamilyen raggal, ám arra nézve, hogy milyen esetekben és milyen ragokkal helyettesíthető (a *-ról/-ről* ragon kívül), a kézisztár nem ad útmutatást.

Nézzünk meg néhány példát az egyes alkorpuszokból először azokra az esetekre, amikor létezik tömörebb megoldás:

- 8 Legyünk pontosak: a szerzők nem analitikus kifejezésekről, hanem „analitikus” kifejezésekről beszélnek, vagyis azt sugallják, hogy az ilyen nyelvi helytelenségek még arra sem méltók, hogy nyelvészeti terminus technicusokat vonatkoztassunk rájuk.
- 9 Ha a szerzők csak egy kicsit a hétköznapi beszélő fejével gondolkoztak volna, ez utóbbit inkább úgy fogalmazták volna meg, hogy a hagyományos szintetikus forma használata nem érződne-e szokatlanak, erőltetettnek, régiesnek, hiszen a hétköznapi ember élete nem arról szól, hogy gondosan megfigyelné, mely nyelvi jelenségek szorulnak ki a nyelvhasználatból.

eredeti változat	tömörített változat
Oké, ismerjük el, hogy bekerültünk az európai intézményrendszerbe, egy csomó dologban előreléptünk, de <u>alapkérdéseket illetően</u> szerintem nem sikerült előbbre lépni. (besznye)	Oké, ismerjük el, hogy bekerültünk az európai intézményrendszerbe, egy csomó dologban előreléptünk, de <u>alapkérdésekben</u> szerintem nem sikerült előbbre lépni.
Hasonlóképpen minőségi változást eredményez a <u>jövőt illetően</u> a felhasználó és a díjfizető szétválasztása. (hivatalos)	Hasonlóképpen minőségi változást eredményez a <u>jövőben</u> a felhasználó és a díjfizető szétválasztása.
Folyadék: habár rengeteg lehetőségünk van a <u>folyadék kiválasztását illetően</u> , mi mégis az egyszerű, desztillált vizet ajánljuk. (sajtó)	Folyadék: habár rengeteg lehetőségünk van a <u>folyadék kiválasztására</u> , mi mégis az egyszerű, desztillált vizet ajánljuk.
Ultrabrowney és Magyar Nemes hozzászólásaira reagálva Magyar Nemessel egyetértek <u>azt</u> illetően, hogy emelni kell a párbeszédnek színvonalát, és ne a személyes vitákon legyen a hangsúly. (fórum)	Ultrabrowney és Magyar Nemes hozzászólásaira reagálva Magyar Nemessel egyetértek <u>abban</u> , hogy emelni kell a párbeszédnek színvonalát, és ne a személyes vitákon legyen a hangsúly.
A csoport munkájában való részvétel mindenképp egy plusz!!!!!! lehetőség a <u>fejlődést illetően</u> . (közösségi)	A csoport munkájában való részvétel mindenképp egy plusz!!!!!! lehetőség a <u>fejlődésre</u> .
Erdélyi festői látásmódja ez esetben tehát kudarcot vallana. Vajon csak azért, mert ebben a dalban nincs eligazító tárgy – torony, kútágas, nyárfa? Mert nincs benne semmi utalás a lírai személy <u>foglalkozását illetően</u> ? (Csoóri Sándor)	Erdélyi festői látásmódja ez esetben tehát kudarcot vallana. Vajon csak azért, mert ebben a dalban nincs eligazító tárgy – torony, kútágas, nyárfa? Mert nincs benne semmi utalás a lírai személy <u>foglalkozására</u> ?
A <u>további kutatás stratégiáját</u> illetően egyelőre szakmai vita folyik. (tudományos)	A <u>további kutatás stratégiájáról</u> egyelőre szakmai vita folyik.

Természetesen a tömörebb megoldás létezése nem azt jelenti, hogy a széttagolóbb megoldás ne volna megfelelő. A szerző dolga, hogy eldöntse, a tömörséget vagy a nagyobb mértékű formalitást részesíti-e előnyben az adott helyen.

Nézzünk meg azonban néhány példát – ezekből jóval több található az MNSZ2-ben –, melyekben az *illetően* szót csak radikálisabb átfogalmazással (s ezáltal a közlés tartalmának részleges megváltoztatásával) lehetne kiküszöbölni.

Eredeti mondat (MNSZ2)	Átfogalmazás
Reménykedett abban, hogy mesterséges amnéziája – <u>saját múltbeli közszereplését illetően</u> – egy egész nép emlékezetére kiterjeszthető. (Jókai Anna)	Reménykedett abban, hogy mesterséges amnéziája, <u>az, hogy nem akar emlékezni saját múltbeli közszereplésére</u> , egy egész nép emlékezetére kiterjeszthető. (Jókai Anna)
A velencei vízi csendőrség egyik helyszínre érkező járőre ultrarövid hullámú rádiókészüléken írta le a tüneteket a mentőszolgálat központjának, ahonnan szintén rádión kapott utasítást a <u>teendőket illetően</u> . (sajtó)	A velencei vízi csendőrség egyik helyszínre érkező járőre ultrarövid hullámú rádiókészüléken írta le a tüneteket a mentőszolgálat központjának, ahonnan szintén rádión kapott utasítást <u>arra nézve, hogy mit tegyen</u> . ¹⁰ (sajtó)
Ezek az adatok azonban egyáltalán nem relevánsak <u>az etnikai összetételt illetően</u> . (tudományos)	<u>Arra nézve, hogy Zabola¹¹ etnikai összetétele milyen</u> , ezek az adatok egyáltalán nem mondanak semmit. (tudományos)
Hiszen lehetséges mondjuk, hogy egy adott területre az állampolgárok közül senki nem fog semmit sem juttatni, vagy az is lehetséges, hogyha juttatnak is valamit, annak <u>összegét, nagyságát illetően</u> mindenképpen a legteljesebb bizonytalanságban leszünk. (hivatalos)	Hiszen lehetséges mondjuk, hogy egy adott területre az állampolgárok közül senki nem fog semmit sem juttatni, vagy az is lehetséges, hogyha juttatnak is valamit, teljesen bizonytalanok vagyunk a tekintetben, ¹² <u>hogy a juttatás mekkora összegű lesz</u> . (hivatalos)
Egervári Sándor szövetségi kapitány bizakodó <u>a mérkőzést illetően</u> . (besznye)	Egervári Sándor szövetségi kapitány bízik <u>benne, hogy a mérkőzést megnyerik</u> . ¹³ (besznye)
A <u>saját korosztályomat illetően</u> , márcsak azért sem hiszek igazán a kontraszelekció érvényesülésében, mert a negatív szelekció létezésének logikáját követve, egy csomó egyetemi társam nem lehetett volna egyetemista. (fórum)	<u>Ha a saját korosztályomat nézem</u> , márcsak azért sem hiszek igazán a kontraszelekció érvényesülésében, mert a negatív szelekció létezésének logikáját követve, egy csomó egyetemi társam nem lehetett volna egyetemista. (fórum)
Ha kétségek merülnek fel a <u>vízminőséget illetően</u> , akkor ivásra és főzésre is ajánlott a palackozott víz vásárlása. (közösségi)	Ha <u>az emberek kételkedni kezdenek abban, megfelelő-e a vízminőség</u> , akkor ivásra és főzésre is ajánlott a palackozott víz vásárlása. (közösségi)

- 10 A tágabb kontextusból tudjuk, hogy magának a járőrnek volt teendője, nem mondjuk egy másik személynek, akinek a neve, tisztsége a korábbi mondatnak lehetett volna az alanya.
- 11 Az, hogy a székelýföldi Zabola községről van szó, csak a tágabb kontextusból derül ki: „Zabola jelenlegi etnikai összetételéről az 1992-es összeírásból nyerhetünk képet. Ez alapján még jelenleg is a magyar etnikum van túlsúlyban 1653 fővel (58 %), a románság 1022 fővel (38%) és a cigányság 165 fővel (6%). Ezek az adatok azonban egyáltalán nem relevánsak az etnikai összetételt illetően. Miután az itt élő magyar nyelvű cigányok többségében magyarnak vallják magukat, ez megmutatkozik az összeírásban is. Ténylegesen a magukat cigánynak vallók száma eléri a 700 főt.”
- 12 A teljesen bizonytalan, hogy... eltüntetné a mondatból a személyességet, ami pedig fontos lehet a beszélő számára.
- 13 Az idézet folytatásából – a szövetségi kapitány nyilatkozatából – derül ki, hogy a magyar csapat legyőzni szeretné a hollandot, nem csupán – mondjuk – „derekasan helyállni a küzdelemben”. Ha ezt a fenti módon explicitáljuk, csökkentjük a kapitány nyilatkozatának erejét, mivel mondandója lényegét előre „kikotygtuk”. Ezenkívül a bizakodás tárgya elvben más is lehetett, mondjuk az, hogy a mérkőzés alatt ne essen az eső. Az explicitálás folytán az utána következő idézet már nem hat az újdonság erejével, így a szöveg kevésbé lesz stílusos, vagy legalábbis kevésbé érdekes.

Látjuk, hogy az átalakított mondatok barátságosabbak ugyan (mivel kevésbé formális stílusúak, vagy pedig nem is formálisak), de tömörebbek nem lettek, éppen ellenkezőleg, mivel a mondatrész helyett mellékmondatot kellett alkalmazni. Márpedig a nyelvőrök azt sugallják a fenti idézetben, hogy az *illetően* a „körülményeskedő”, vagyis terjedősebb megoldás, s ehelyett inkább tömörebb megfogalmazásra próbálják rávenni az olvasót, anélkül hogy ebben segítenének neki.

A kéziszótár meg sem említi, hogy sok esetben az *illetően* nemhogy nem „körülményeskedő”, hanem épp a körülményes megfogalmazást segít elkerülni. Vagyis a szerzők félrevezetik azt a nyelvhasználót, aki elhiszi nekik, hogy az *illetően* körülményes, ugyanakkor magára hagyják annak a problémának a megoldásában, hogy akkor most hogyan is fogalmazzon, ha nem szeretne körülményeskedő lenni, sőt esetleg ragaszkodni szeretne a kevésbé explicit vagy személytelen fogalmazáshoz.

3. példa

Következő példánk a Nyelvművelő kézikönyvből való, az „irányában, irányából” szócikkből (NyKk. I. 1980: 1031):

Eredeti jelentéseiben mindkét ragos főnév helyes lehet: *a hegy irányából* egy repülőgép tűnt fel, aztán eltűnt *a síkság irányában*. Újabban azonban a *felé*, *felől* zsargonyszerű használatának párjaként határozatlan, ill. elvontabb irány jelölésére is terjed, s e szerepében már eléggé névutószerű. Lehetőleg ne kövessük, ne terjesszük ezt a modorosságot! Tehát: *a gyárak irányában* vagy *felé* [helyesebb: *a gyáraknak*, *a gyárakhoz*] már továbbítottuk a piackutatás tanulságait; *a tömegek irányában* vagy *felé* [helyesen: *között*, *előtt*] népszerűsíteniünk kell termékeinket; *a pedagógusok irányából* vagy *felől* sok panasz érkezett (magyarán *a pedagógusoktól*, esetleg *pedagógusi*, *nevelői körökből*).

Látjuk, hogy a kézikönyv szerzői az *irányából* és az *irányában* ragos névszókknak ezt a metaforikus használatát nemes egyszerűséggel modorosságnak bélyegzik (nyelvi naturizmus, nyelvi aformalizmus), és ellenzik e kifejezőmód terjesztését, pedig ez – az internetes adatok tanúsága szerint – nemcsak a formális, hanem kisebb mértékben a választékos stílusú szövegekben is előfordul. A „modorosság” nyelvi konzervativizmusra is utalhat, s valójában „szokatlanságot” kell rajta érteni – ez persze csak feltételezés, melyet a szövegből nem lehet igazolni. Mindenképpen jelen van viszont – bár implicit módon – a nyelvi originalizmus ideológiája, hiszen abból, hogy a szerzők eredeti jelentésében tartják helyesnek az *irányából* és *irányában* ragos névszókat, egyértelműen következik, hogy új jelentésükben helytelenek. S mivel az értékítélet azt sugallja, hogy nem jó dolog az, ha egy szónak egyszerre van többféle jelentése (konkrét és elvont), számolhatunk a nyelvi izomorfizmus ideológiájával is.

Nézzünk meg néhány példát az MNSZ2 szépirodalmi alkorpuszából! Valamivel hosszabb részletet idézünk, hogy a szöveg stílusának választékossága egyértelműbb legyen.

Indulatos természete ismeretében tudhatjuk, ez a papír- és időkímélés <u>Arany irányában</u> a sértett költő kitörését fékezte meg. Petőfit nem kímélte ennyire, de akkor sem versei minősítésén dühöngött – látszólag. Arany a népies felé hajló, Petőfi balladai gyorsasággal nyargaló költeménnyé teremtette a Habsburg-párti Wesselényi Ferenc és az erdélyi fejedelemre esküdött Szécsi Mária történetét, Tompa váromlasztó tragédiát írt, holott a hősök élve maradnak úgy, ahogy a levelezésből is kitetszik. (Ágh István)
Az igazat megvallva, azért vonultam vissza a bodzaillatú szobába, mert – hogy is fogalmazzam –, nos, mindig volt bennem valami félelemérzés <u>a mama irányában</u>. Félelemérzés vagy bátortalanság, feszélyezettség vagy tartózkodás, nem is tudom, mi a leghelyesebb kifejezés. Röviden: mindig volt bennem egy olyasféle érzés, hogy Olga Mihajlovna – mert így hívják – nem szeret engem. Pedig nem mondhatom, hogy nem volt kedves hozzám. (Méray Tibor)
Lassacskán egy Kosztolányi-karikatúrát kezdtem látni Kosztolányi helyén. Mindez együtt annyit jelentett, hogy megváltozott az ízlésem. Megváltozott a magyar költészet, a világköltészet ízlése. Ennek egyik etapjaként kell tekintenünk a „csúnya verset” is, amelyet Illyés, Szabó Lőrinc találtak fel a magyar irodalomban, s oly kiválóan teljesítettek ki a maguk költői hasznára. A magyar költészet szépség-elvonókúráján esett át immár fél évszázad óta, amint hogy ez történt a világköltészettel is – teljesen más módon, <u>az avantgarde irányában</u>. Ennek a szépség-elvonókúrájának egy felfüggesztett szakasza Dsida Jenő költészete. (Nemes Nagy Ágnes)
Talán szerencsém volt, hogy Kallós nem <u>az akadémiák irányából</u> indult el népdalt, népzénét, imádságot, balladát, csujjogatót gyűjteni, hanem belső sugallatára hallgatva. Megbízgatás és támogatás nélkül. A legtöbb gyűjtő akarva-akaratlanul is szerepjátszásra kényszerül, vagy legalábbis illeszkedésre. Kallósnak erre nem volt szüksége soha. Ő, ha benyitott egy házba, otthon volt; otthon egy porig sújtott ember világában ugyanúgy, mint a lakodalmakon, temetéseken, disznótorok évődő, fölhangolt légkörében. (Csoóri Sándor)
Micsoda megkönnyebbülés! Ha itthon van, hiába zárkózik be a szobájába, úgy érzi, mintha valami szüntelen követelés áradna feléje <u>az anyja irányából</u>, mint valami kikapcsolhatatlan rádióadás, áthatol a zárt ajtón, sőt még a falon is, és neki állandóan küzdenie kell ellene, hogy engedjen ennek a követelésnek. Amint az anyja mögött becsukódik az ajtó, az adás elhallgat, a lakás levegője megváltozik, és Johanna föllélegzik. (Rakovszky Zsuzsa)
Dickens műveiben, ha akarja, ha nem, mint a gomba bukkannak fel a televény mondanivaló alól az író örök rögeszméi, tipikus alakjai, koldusok, részeg banyák, nyomorult gyerekek, jámbor eszelősök. Meghallgathatja, hogy talán elég volna már a törékeny kisfiúk szenvedéséből, még egyet is érthet vele, s maga csodálkozik majd a legjobban, mikor következő művében megint csak egy törékeny kisfiú néz vele szembe, mert nyilvánvaló, hogy a sokk, mely írásművészetét érte, valahonnan erről a területről, <u>a kisfiú irányából</u> csapott alkotó tudatára, s ha akarja, se tudja kiheverni, míg csak tollat vesz a kezébe. (Szabó Magda)

A példákban valóban használható volna a *-tól/-től* rag, ill. a *felé, felől, iránt* vagy más névutó. De mit nyernénk vele? Egyik esetben sem tűnik úgy, hogy a csere által a mondat stílusosabbá válna, inkább ellenkezőleg: mivel az *irányában, irányából* még felidézi eredeti jelentését, képszerűbb, stílusosabb, mint a nyelvőrök által ideológiai alapon javasolt, konzervatívabbnak tűnő megoldások.

4. példa

Az alábbi idézetben, amely a Nyelvművelő kézikönyv „számhatározó” című szócikkéből való (NyKk. II. 1985: 753), megjelenik a hivatali és általában a formális stílusra használt egyik további sajátos, enyhén megbélyegző jelző, a *papírszagú*:

Legtermészetesebb kifejezője a *-szor, -szer, -ször* rag, ill. az *ízben* szó; kevésbé hagyományos, terjedősebb és *papírszagú* megfelelője még: *alkalommal, esetben*. Pl.: kétszer vagy két ízben is kerestelek (mesterkétebben: két alkalommal vagy esetben). Megjegyzendő azonban, hogy ha az egyes eltérő mozzanatokat is mutató egyedek önállóságát is éreztetni akarjuk, nem hibáztatható az *alkalommal* vagy az *esetben* névutó sem. Pl.: több *alkalommal* is pénzt fogadott el szolgálataiért.

Az idézetből látszik, hogy a nyelvőrök a legtermészetesebb formát egyszersmind leghevesebbnek is tartják, ami nem más, mint nyelvi naturizmus. Úgyszintén elfogadják az *ízben* névutót, mivel azt is szentesítette már a hagyomány, annak részeként pedig kiváló íróink nyelvhasználata. A szinonim formák megítélésében tehát rejtett módon érvényesül a nyelvi konzervativizmus, a nyelvi belletrizmus és a nyelvi elegantizmus is. Ez magyarázza, hogy az *ízben* formát annak ellenére elfogadják, hogy ez is „terjedős” a raghoz képest, vagyis nem érvényesül a szokásos nyelvi redundanzizmus, ill. nyelvi szintetizmus.

Érdemes megjegyezni, hogy a nyelvművelők példamondata, a *Két ízben is kerestelek* ebben a formában legalább annyira mesterkéltnak, mint az *alkalommal* (sőt mesterkétebb), mivel a hétköznapi nyelvben nem szokás a választékos, irodalmias *ízben* névutószerű utótagot használni. Az *ízben* névutószerű utótag ilyen „felpártolása” azért is figyelemre méltó, mert a nyelvőrök – amint az eddigi példáinkból is kiderült – általában helytelenítik a névutók és névutószerű utótagok használatát a ragok helyett.

A szerzők megkegyelmeznek a bírált szerkezeteknek, ha a beszélő az „egyes eltérő mozzanatokat is mutató egyedek önállóságát” szeretné éreztetni. Ünnepelesen kijelentem, hogy e számhatározós szerkezetek használatakor a mai naptól kezdve (2022. május 1.) életem végig mindig érzékeltetni kívánom az egyes eltérő mozzanatokat is mutató egyedek önállóságát, így fogalmazásaimban mindig kifogástalan lesz az *alkalommal* és az *esetben* használata. ☺

A tréfát félretéve: a „sajátos funkció” mint menlevél nyelvi izomoforizmus. S tegyük hozzá: természetesen az, hogy az *alkalommal* vagy az *esetben* stílusértékében eltér a ragos megoldástól, ugyancsak „sajátos funkció”, csak a magyar nyelvművelés a nyelvi kommunikacionizmus ideológiájába vetett erős hite miatt a közlő funkción túl nem szokott más nyelvi funkciókkal számolni. Pedig egyébként azzal, hogy a beszélő egy formális stílusú elemet használ olyankor, amikor éppenséggel választhatna közömbös stílusértékűt is, nagyon is tud közölni valamit a befogadóval: például azt, hogy viszonyukat nem személyesnek, hanem hivatalosnak tekinti, s mindazt, ami ebből következik az adott helyzetben a befogadó számára. (Ha mondjuk rendőr az illető,

akkor a formális stílusa azt jelezheti a szabálysértést elkövető sofőrnek, hogy ne próbálkozzon „egyezkedni”.)

Kötőszók és a nyelvi aformalizmus

A formális stílusnak egyik további jellemzője a hosszabb kötőszók és kötőszói szerepű határozószók vagy szókapcsolatok használata, amely szintén ellen-szenvet vált ki a nyelvművelőkből.

5. és 6. példa

A hosszabb kötőszóktól való viszolygás jól látszik a Nyelvművelő kézikönyv ezekkel foglalkozó szócikkének már a címéből is: „körülmenyeskedő kötőszóhasználat”. A szócikkben többek között ezt olvassuk (NyKk. I. 1985: 1248):

A száraz, hivataloskodó nyelvhasználatban különösen sok elavult, papírszagú vagy hosszadalmazó kötőszó (kötőszói szerepű határozószó vagy szókapcsolat) rögződött meg. Ilyen például a mellérendelő viszonyúak közt az ellentétes ennek ellenére vagy ennek dacára; ezzel ellentétben; ezzel szemben; mindazonáltal; ugyanakkor; a kapcsolatos úgy..., mint páros kötőszó (jobb: mind..., mind); a nemkülönb (= is, szintén); a következtető ennek következtében, ennélfogva, következésképpen (= ezért, így, tehát); a magyarázó ellenkező esetben (inkább: mert, különb), nevezetesen (= tudniillik, azaz); a választó avagy (a. m. vagy); az alárendelő viszonyúak közül az alanyi, tárgyi stb. miképp(en), miszerint (a. m. hogy); a feltételes amennyiben (= ha), az időhatározói minek előtte és minek utána (helyesen: mielőtt, miután); a megengedő ámbátor, annak ellenére, annak dacára, jóllehet (egyszerűbben: noha, bár); az okhatározó minek utána vagy miután (inkább: mivel, minthogy) stb. Természetesen az előbbieket közt is van olyan, amely egyszerű-egyszer bátran előfordulhat más stílushangulatú fogalmazásban is (így a következésképpen, a jóllehet, a nevezetesen); viszont mások is körülmenyesen hatnak, ha gyakran – esetleg nehézkös szerkezetekben fordulnak elő (így a továbbá, a viszont; a szórszálhasogató körülmenyeskedésben esetlenné válhat az egyrészt... másrészt, az egyfelől... másfelől stb.).

A nyelvi aformalizmuson kívül („száraznak”, „hivataloskodónak”, „papírszagúnak” való minősítés) a nyelvi szimplicizmus is megjelenik abban, hogy a tárgyalt kötőszók a nyelvőrök állítása szerint „körülmenyesen hatnak”, legalábbis ha gyakran vagy nehézkes szerkezetekben fordulnak elő. A kötőszók „hosszadalmasságára” való utalás nyelvi brevizmus.

Az idézetben annyi szakmai tévedés van, hogy külön tanulmányban volna érdemes foglalkozni vele. Itt most csak az *amennyiben* kötőszót emeljük ki, amelyről a Nyelvművelő kézikönyv „ha” szócikkéből (NyKk. I. 1980: 740) tudunk meg többet:

Feltételes kötőszóként a legáltalánosabb, így megfelelőbb is, mint a helyette gyakran használt, de hivatalos ízű, mesterkelt *amennyiben*. Pl.: *Ha [stílustalanul: Amennyiben] lehet, hívj fel holnap!*

Az idézetben a „legáltalánosabb” nyilván azt kívánja jelenteni, hogy a *ha* közömbös stílusértékű, s ennél fogva bármilyen stílusú szövegbe beleillik. Abban az állításban, hogy a „legáltalánosabb” szinonima, a *ha*, automatikusan megfelelőbb, mint a formális stílusra korlátozódó *amennyiben*, a leginkább talán a nyelvi inszenszilizmus és a nyelvi normalizmus, tágabban pedig a nyelvi uzualizmus és a nyelvi homogenizmus, ill. ideológiáját láthatjuk.

A nyelvőrök által konstruált példamondatban az *amennyiben* valóban stílustalan, nem illik bele, mivel a példamondat mindennapi élethelyzetet asszociál. Mindennapi helyzetekben bizalmas stílusban szoktunk beszélni, ott pedig az *amennyiben* nem használatos. Ám a formális (sőt enyhén formális) szövegekben az *amennyiben* tökéletesen stílusos, azaz stílusában odaillő. (Szokásos trükk a formális stílusú nyelvi formák lejáratására az az eljárás, hogy a nyelv művelők informális stílusú mondatokban helyezik el őket, ahol egyébként nem használatosak, s így oda valóban nem is illenek.)

Nézzünk meg néhány példát az MNSZ2 egyes alkorpuszaiból, hogy lássuk, milyen stílusú szövegekbe illik az *amennyiben* kötőszói szerepben:

Goethe az ihlet forrását a lelkesültségben jelölte meg, de ugyan hol keresse ezt a forrást a mai művész, aki a lelkesültség helyén csak szégyent, iszonyatot és szorongást talál, ha éppen nem a tagadást, a teljes elutasítást? Ő, a mai művész – amennyiben a művészetét komolyan veszi – a termékenység forrásait a negativitásban kényszerül megtalálni, a szenvedésben és a szenvedőkkel való azonosulásban. (Kertész Imre)
A szövetség szándéka a bővítéssel kizárólag az, hogy ezen a kontinensen Közép- és Kelet-Európára is kiterjessze a stabilitás, a biztonság övezetét. Ennek megfelelően a bővítés menetrend szerint halad előre; amennyiben eltökélt szándék a csatlakozás, tanácsos ehhez igazodni, annál inkább, mert ilyen történelmi alkalom ritkán adódik. Ha Magyarországon a „nem” kerül fölénybe a népszavazáson, búcsút kell venni a csatlakozástól. (sajtónyelvi)
Amennyiben a hormontermelés szabályozásában zavar támad és a kortizolszint tartósan magasra emelkedik, fokozatosan kialakul a Cushing-szindróma tünetegyüttese. (tudományos)
A hallgatóság a nyilvános ülésen csak a részére kijelölt helyen foglalhat helyet. Amennyiben a hallgatóság az ülést zavarja, az elnök a rendzavarót, vagy ha annak személye nem állapítható meg, a teljes hallgatóságot az ülésről kiutasíthatja. (hivatalos)
Tehát Ön azt mondja, hogy cselekedni kell mondjuk és nem politikai konszenzust keresni, magyarul most meg azt mondta, hogy amennyiben ehhez kellő súlyú politikai hatalom van, mondjuk egy kétharmados többséggel, mondta Ön, akkor lehet cselekedni, nem mond ellent egymásnak ez a két állítás. (besznye)
És amennyiben pereskedéssel fenyegetsz bárkit a továbbiakban itt a Dispután, legalább vállald a személyazonosságod, és ne a rajzfilmfigurákkal gyere elő, rendben??? (fórum)
Szia Bálint, szeretnénk kivizsgálni az esetet, ezért kérünk, amennyiben még tapasztalod a jelenséget, küldd el részünkre privát üzenetben az érintett telefonszámot és telefonos elérhetőséged. Köszönjük. (közösségi)

A „fórum” alkorpuszból származó példában az egyébként inkább kiegyenlített, mint formális stílusú mondatban az *amennyiben* egyfajta stíluselem, hihetőleg az intés komolyságát van hivatva érzékeltetni; ezenkívül a pereskedésre való utalás is a bírósági tárgyalásokat idéző *amennyiben* használatát segítette elő.

Akad példa az *amennyiben* feltételes kötőszóként való használatára átmeneti bizalmas-választékos stílusú szövegből is:

Ne lábatlankodjon itt, papa, menjen haza, és aludja ki magát. Bizalmasan megígja nekem, hogy az illetékesek mindenütt fölismernek. Az összes fodrász ki van okosítva, álszakállal ne kísérletezzem, és jobb, ha tudom, amennyiben új szemüveget csináltatok, az optikus távmásolón küldi majd az új keret fényképét. Bármelyik taxisofőr fuvarozott, nyomban leadja a drótot, hogy honnan-hova. Bármelyik hullámon, csatornán üzenek, az mind őhozzájuk fut be. (Konrád György)

Az érdekesség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy magában a Nyelvművelő kézikönyvben is előfordulnak formális fogalmazású szövegrészletek, sőt még a „stílustalan” *amennyiben* kötőszó NEM metanyelvi használatára is van példa! Az alábbi részlet az „írógép és helyesírás” szócikkből való (NyKk. I. 1980: 1052):

Amennyiben elismerjük az írott közlemények viszonylagos önállóságát, akkor megfontolandónak látszik más olyan írásjeleknek az írógépen való elhelyezése is, amelyeket – részben a helyesírási szabályzat értelmében, részben ettől független okokból – általánosan használunk a művelt kézírásos gyakorlatban, de amelyek általában hiányoznak a magyarországi írógépek billentyűzetéről.

A mondat egyébként aligha tekinthető a világos, gördülékeny fogalmazás mintapéldájának. Még formális stílusát megőrizve is lehetett volna könnyebben olvasható szöveget produkálni. Ugyanakkor az *amennyiben* kötőszó ebbe a mondatba tökéletesen beleillik.

7. példa

A Nyelvművelő kézisztár „hivatali nyelv” című szócikkében (NymKsz.² 2005: 236) többek között a következőket olvassuk:

A hivatali nyelv régies és nehézkes szókincséből könnyen kiiktathatjuk az olyan kötőszókat, mint az ennélfogva (= ezért, tehát), minélfogva (benne hibás alárendelés is; helyesen: tehát), mindamellest, mindazonáltal (= mégis, azonban), miszerint (= hogy v. amely szerint).

A szerzők megítélése szerint a felsorolt kötőszókra a mai nyelvben nincs szükség. Az is érezhető, hogy a fölöttük kimondott halálos ítéletet a nyelvi kontemporarizmus és a nyelvi aformalizmus ideológiája ihleti. A nyelvi aformalizmus egyértelműbben jelenik meg a kézisztár „kötőszók” című szócikkében (NymKsz.² 2005: 319):

A kötőszók egy részét mai ízlésünk nehézkesnek, körülményesnek ítéli. Főleg a hivatali nyelvben maradtak meg, de már onnan is kiszorulónak vannak az efféle régies kötőszók: ennélfogva, mindamellest, mindazonáltal, minekutána, miszerint stb.

A felsorolt kötőszók mindegyikéről érdemes lenne beszélni, de a terjedelmi korlátok miatt elégedjünk meg az *ennélfogva* kötőszói funkciójú határozószó megvizsgálásával.

Az az állítás, hogy ez a nyelvi forma régies volna, nehezen igazolható. Az MNSZ2 hat alkorpuszában¹⁴ való keresés 2249 találatot adott, ami nem sok ugyan, ám ezek túlnyomó többsége nem régen keletkezett, de még csak nem is régies stílusú mai szövegekből való, hanem a mai élő nyelvhasználat különböző rétegeit tükröző szövegekből. Nézzünk meg egy-egy példát minden alkorpuszból:

Ebben a rocskában hordták szét aztán a szónoki poharakba a vizet, olyan vizet, amelyről azt szerették volna hinni, hogy a kutyának sem kell, <u>ennélfogva</u> nem is lopják majd el. (Esterházy Péter)
A mobiltelefonja jogilag közérdekké nemesedik, <u>ennélfogva</u> a szolgáltató cégek akár a magántulajdont is gond nélkül kisajátíthatják. (sajtó)
A közgazdasági elmélet azonban jószerivel még fel sem fedezte a hálózatok létezését, <u>ennélfogva</u> nemigen érzékeli annak jelentőségét, hogy a legtöbb közgazdasági jelenséget a hálózatokban értelmezhetünk csak. (tudományos)
Az érthetőség kedvéért a sárgadinnyére vonatkozó szabályokat az 1093/97/EK rendeletben foglalt más termékekre vonatkozó szabályoktól el kell különíteni. A szóban forgó szabályokat <u>ennélfogva</u> át kell dolgozni, és az 1093/97/EK rendelet I. mellékletét el kell hagyni. (hivatali)
Ez a tábor most nagy iramban fog fejlődni, mert minden hónapban szervezünk a pomázi kutatóházban előadás-sorozatokat, ahova neves előadókat, történészeket, tudósokat hívunk meg, ahova a kulturánkat, művészetünket érintő minden tárgykört próbálunk megvilágíttatni történészek, kutatók segítségével, és <u>ennélfogva</u> egyre fokozódik az érdeklődés. (besznye)
A mitológiai téma örök, <u>ennélfogva</u> mindig aktuális, azt azonban csak a művésszel folytatott beszélgetés során tudtuk meg, hogyan született a mű, s mondandója miért fontos szerzője számára. (fórum)
A boldogság hajlékony, illékony, finom dolog, <u>ennélfogva</u> nem is mindig ordibál, hogy: Hé, megjöttem, itt vagyok! (közösségi)

A találatok stilisztikai vizsgálata azt mutatja, amit a saját nyelvérzékem alapján eddig is gondoltam, hogy ti. az ennélfogva inkább csak enyhén formális, ennélfogva ☺ a választékos szövegekbe is beleillik (jóllehet azt nem állíthatjuk, hogy jellemző volna rájuk).

Nézzünk meg néhány választékos stílusú példát a „szépirodalmi” alkorpuszból. Bővebben idézünk, hogy a szöveg stílusára – amennyire lehet – fény derüljön:

Volt már életében beteg? kérdezem részvétellel; nem és nem is leszek, magyarázza élénken – és világéletemben azt képzeltem, ha ez nem volna, úgy fogok meghalni, hogy nagyot rúgok a padlón, és elvágom magam. Jártam arra, és megnéztem magamnak azt a házat, az YBLIDLIB-LIBA-Bazár... No és...? veszem közelebb, hogy jobban halljam bánatának új tapasztalatát, hallom, amint arról a vaksötétről beszél, ami a befalazott falban van, <u>ennélfogva</u> semmi remény rá, hogy az a téglá felvilágosult téglá legyen, és ha mindegy is, keservesen mindegy, hogy melyik téglá lesz, legalább annyit elvárt volna a sorstól, hogy megmutatják, mielőtt falba helyezik – de vonásai megremegnek és szétfolynak: fizikai fájdalom, bődületes és ostoba ez, a fizikai fájdalom stupiditása – a fagyökér-szobrocscsa a mellemre hull. (Határ Győző)
--

14 Amikor az MNSZ2-ből statisztikai adatokat közlök, minden esetben figyelmen kívül hagyom a „közösségi” alkorpuszt, melyben nagyon sok az azonos szöveg, s így zavaró és félrevezető módon növeli a találatok számát. Példákat viszont ebből az alkorpuszból is idézek.

Ennek a megfogalmazásnak a révén maradt, sőt lényegült Szép Ernővé Szép Ernő, és éppen akkor, amikor már csak Szép Ernő volt; amikor már felszámoltak, likvidáltak, államosítottak minden olyan lehetőséget, amelyek Szép Ernőnek egykor még megengedték, hogy Szép Ernő legyen. Egyszerűen az aktuális igazságállapot (a katasztrófa) lapidáris, három szóba foglalt megfogalmazása, amely bölcsességről vagy kedélyességről immár nem tud semmit. Olyan megfogalmazás, amely senkit sem csábít semmire, de amivel senki soha nem békélhet meg, <u>ennélfogva</u> messzire visszhangzó megfogalmazás, sőt a maga nemében alkotás, amely talán – megkockáztatom – Szép Ernő valamennyi irodalmi alkotásánál tovább fennmaradhat. Barátaim, egykori tanítványaim itt felmorajlottak, némelyek kétkedve ellene vetették, hogy a művet – ahogyan mondták – azért, úgymond, „semmi sem helyettesítheti”, továbbá, hogy Szép Ernő éppen mostanában támad új életre, műveit éppen mostanában kezdik újra olvasni, újra értékelni. (Kertész Imre)
„Hát ha az a szenvedélye, hogy szolgálatot teljesítsen, menjen csak ki a határra, váltsa le az őrt, és járjon fel s alá. Figyelni fogom ezt a kapitányt, soha életemben nem találkoztam ilyen tündérrel” – határozta el magában a határőrpáncsnok. Amalfi megkezdte a szolgálatát. Nem volt ugyan értelme annak, hogy valaki itt ácsorogjon a fekete határon, mert túl a Rideg-hegyen már nem élt élőlény, <u>ennélfogva</u> nem is akarhatott behatolni senki, de Tündérországot körbefogták az őrállomások, a fekete határon is volt kezdettől fogva őrszem, hát fenntartották a helyőrséget. „Itt jó – gondolta Amalfi –, mert itt voltaképpen semmi sincs, még igazi munka vagy igazi veszedelem sem. Lesz idő elgondolkoznom örökké tartó életemben, mért játszott velem Írisz úgy, ahogy a földi lányok szoktak.” (Szabó Magda)
A nagy erőlködésben annyira elfáradtam, különösen térdhajlásban és a két könyököm hajlatában, hogy szégyenszemre le kellett ülnöm. – Mi az, legény? – kérdezte atyám. – Elfáradtam – feleltem. Azt is mondhattam volna, mert igaz volt, hogy a karom s a két lábam bágyadtan reszket, de ezt még magam előtt is tagadtam inkább. Apám így is megértésben részesített, ami ritka dolog volt nála, s ami <u>ennélfogva</u> éppen eléggé mutatta, hogy az én helyemben más akkora legényke még hamarabb leült volna. – Nyugodjál egyet! – mondta nekem. S mivel ilyen jóleső módon szólott, hamarosan felálltam, s azt mondtam nekifenekedve: – A sarjú iskoláját! Ismét munkába állva, mint igen elszánt egyén, a karom és a lábam enyhe zsibbadásba kezdett merülni; s abban a tompa testi kábulatban, amit a nehéz munkások jól ismernek, de amit én addigélé nem ismertem, úgy engedelmeskedett nekem, mint valami megindult gépezet. (Tamási Áron)
A színház kirakatában borvirágos puffadt színészarcok, erotikus meglepetést ígér egy cégér. Nem tudok autót vezetni, öt éves koromban megtanultam biciklizni, azóta is ez a leggyorsabb jármű, amelynek vezetésére feljogosítva érzem magam. Biciklivel nehéz bárkit is halálra gázolni. Aki autót vezet – kibiztosított fegyverrel jár. Biciklin ülve lehet szemlélődni, ez a legnagyobb sebesség, amely még összeegyeztethető a körültekintéssel, a táj részletes élvezetével. Nem égetsz mást, csak a saját zsírsejtjeidet, nem kell hozzá más fűtőanyag, csak amit úgyis megeszelsz, <u>ennélfogva</u> a bicikli környezetbarát jármű, akár a lovas kocsi. A járás zökkenéssel jár, a biciklizés körmozgás, folyamatosabb, és ezért mámorító. Ha a bicikliről leesem, valószínűleg nem halok meg. Hogy nem elég gyors? Hova sietnék? (Konrád György)
Most Varjú, alig mozdítva meg a fejét, egy félpillantást vetett Zsoldosra. Szünet támadt. Aztán megint csak Matej beszélt, már nem tele szájjal. – Te rühes, te ganéj! Megkaphatod, ha csak az kell! Elhúzza a szavakat, gyalázta Medvét, fenyegető hangon. A Varjú még mindig nem szólalt meg. Zsoldos sem: vihogott, szinte vállat vont, helyeslő tartózkodással, de nem szólt semmit. Jelentéktelenebb személy volt, s <u>ennélfogva</u> kevesebb buzgalommal tartozott nekik, mint Matej, aki Mufival való barátsága révén mintegy Merényiéék külsőbb köreihez kapcsolódott, s ez a rangja harcos állásfoglalásra kötelezte. Elméletileg egyébként mind a ketten szembefordulhattak volna a Varjúval, akár szájon is vághatták volna, hogy legurul a feje. Egyenrangúak voltak mindnyájan, az újoncokat is beleértve. Semmiféle írott vagy élőszóval kimondott törvény, szabályzat nem adott semmilyen hatalmat Merényi vagy a Varjú kezébe. (Ottlik Géza)

A következő idézetek azt mutatják, hogy az *ennélfogva* még a bizalmas stílusú szövegekből sem rí ki, pedig ettől a stílustól – szemben a formálissal és a választékossal – az archaizmusok használata teljesen idegen. (Persze az ilyen bizalmas stílusú szövegek száma a találatok közt nagyon alacsony.)

Hellhammer 02/25/99 21:05:59 Hja kérem, a tv2 már megint nagyot alkotott. Elárulhatnák, hogy hogy csinálják, hogy folyton ilyen oldalakat találnak a neten! Én, mint meggyőződéses netező (<i>ennélfogva</i> perverz pedofil kukkoló rasszista féreg) napi 3-4 órát töltök idefenn, de furcsamód nekem nehezebb mindezt megtalálni..... tuti, hogy ők csinálják ezeket az oldalakat... (fórum)
10/18/99 10:41:38 Üdv! Gratula XPT, csaknem irigy lettem, ha nem lenne a birtokomban ez a remekmű. Sajna nincs hangkártya a gépemben, <i>ennélfogva</i> nem tuom, van-e a képek alatt zaj (merthogy a enyimén van, az elején). (fórum)
Mickey: a munkaidő ügyebár, az nem kötött, mert csak hobbi :-))) <i>ennélfogva</i> a többi sem tyutyus: mire a szolgálád elősunnyogtak szítaváltál :-)) (fórum)

A kéziszótár azon állításának, miszerint ☺ az *ennélfogva* kötőszó régies, nehézkes és a kihálás szélén áll, nemcsak az MNSZ2 adatai mondanak ellent, hanem magának a kéziszótárnak a szövege. A szerzők 20 ízben használják ezt a „már a hivatali nyelvből is kizszorulóban lévő” kötőszót – a saját fogalmazásukban (nem metanyelvi idézetként), továbbá egy alkalommal egy másik kötőszó értelmezésében, valamint ötször használják metanyelvi értelemben, ebből két esetben elutasítólag, három alkalommal pedig helyesebb alternatívaként.

Nézzünk először néhány példát a nyelvőrök saját fogalmazására. Zárójelben a szócikk címszava olvasható, az oldalszámokat – az MNSZ2-ből vett példákhoz hasonlóan – mellőzöm.

A <i>controlling</i> tehát lehetne magyarul <i>irányítás</i> , <i>vállalat</i> - v. <i>cégirányítás</i> . Ez azért is kíváncsú volna, mert a magyar <i>kontroll</i> némiképp mást jelent, <i>ennélfogva</i> zavarhatják egymást. („ <i>controlling</i> ”)
Bár képzésmódja és hangzása sokaknak nem tetszik, gyűjtőnévként jó szolgálatot tehet, <i>ennélfogva</i> további terjedése sem kifogásolható. („ <i>elérhetőség</i> ”)
Főleg a vulgáris nyelvhasználatra, a kevésbé iskolázottak beszédére jellemző szó. Azok használják, akik nem érzik v. nem tudják, hogy a latin eredetű <i>szeparál</i> ige már maga is ezt jelenti: 'elkülönít, elválaszt'. <i>Ennélfogva</i> főlöszleges eléje még a magyar <i>el</i> igekötőt is odatenni. („ <i>elszeparál</i> ”)
Ennek az az oka, hogy az <i>Európai Parlament</i> változat jelzője, az <i>európai</i> melléknév nem tekintendő tulajdonnévnek, <i>ennélfogva</i> nem őrzi meg nagy kezdőbetűjét az -i képzős származékban. („ <i>Európai Parlament</i> – <i>Európa Parlament</i> ”)
E szépítő szóhasználat egybemossa az <i>érvénytelenít</i> , <i>hatályon kívül helyez</i> , <i>módosít</i> <i>vmít</i> , ill. az <i>ellentétben áll</i> <i>vmivel</i> kifejezések jelölte tartalmat, <i>ennélfogva</i> nem nyeresége a publicisztikai stílusnak. („ <i>felülír</i> ”)
Végül pedig a <i>magyar hungarikum</i> kifejezés tautológia, <i>ennélfogva</i> okvetlenül kerülendő. („ <i>hungarika</i> – <i>hungarikum</i> ”)
Ez elsősorban nem nyelvhelyességi, hanem gazdasági és reklámetikai kérdés, de a hibásan ejtett idegen nevek végső soron műveletlenséget terjesztenek, <i>ennélfogva</i> a mi könyvünk sem hagyhatja említetlenül őket. („ <i>idegen márkanevek kiejtése</i> ”)
A <i>jár</i> igével alkotott szerkezetek általában nem terjengősek, <i>ennélfogva</i> nem kifogásoljuk a használatukat. („ <i>jár</i> ”)

Az idézett (és a nem idézett) példákban a „nehézkés és körülményes”, sőt „régies”, már a hivatali nyelvből is kiszoruló *ennélfogva* kötőszó könnyűszerrel helyettesíthető lenne rövidebbel (*ezért, tehát, így*). Az első példában az *ennélfogva* használatát magyarázhatja a (kötő)szóismétlés elkerülésének szándéka (bár a szerzők használhatták volna éppenséggel az igazán rövid *így* szót is).

Természetesen az *ennélfogva* mindegyik idézett (és nem idézett) esetben helyénvaló alternatíva, szíve-joga a fogalmazónak, hogy egy hosszabb és terjengősebb formát válasszon, ha egyszer stílusértékét tekintve az is beleillik a szövegbe. A probléma nem az *ennélfogva* kötőszóval van, sőt még csak nem is a szerzők fogalmazásával, hanem azzal, hogy a nyelv művelők olyan szabályokat eszelnek ki a számukra nem rokonszenves nyelvi formák visszaszorítására, amelyeket maguk sem képesek követni.

Amint a fenti statisztikából kiderült, arra is találunk e kiemelkedő jelentőségűnek tartott kiadványban példát, hogy a szerzők az *ennélfogva* kötőszót ajánlják használatra más kötőszók helyett. A „minek folytán” szócikket idézzük:

A hivatalos stílus elavulóban levő kötőszószerű eleme: a *határozati javaslatot a parlament elfogadta, minek folytán az törvényerőre emelkedett*. E bürokratikus ízü kifejezés helyett *egyszerűbbek és természetesebbek* ezek a szinonimák: *így, ezért, emiatt, ennélfogva* stb.

Az a kötőszó tehát, amely a „kötőszók” című szócikkben nehézkesnek és körülményesnek van minősítve, itt majdhogynem egyszerűvé és természetessé lényegül. A „hivatali nyelv” és a „kötőszók” című szócikk implicit módon, de mégis egyértelműen az *ennélfogva* mellőzésére szólít fel, ezzel szemben a „minek folytán” szócikk ugyanezt a kötőszót használatra ajánlja.

Nincs könnyű dolga annak a hétköznapi nyelvhasználónak, aki bízik a nyelv művelés-tudomány szakembereinek értékítéletében, s *ennélfogva* ☺ az ő tanácsaikhoz szeretné igazítani beszédét és írását.

A funkcióigés szerkezetek és a nyelvi aformalizmus

A funkcióigés szerkezetek helytelenítésének nyelvvideológiai háttérével egy külön közleményben foglalkozom (Lanstyák 2022a), ezért itt csak két példával illusztrálom a nyelvi aformalizmus megjelenését.

8. példa

Az első a *nyer* funkcióige, melyről a Nyelv művelő kézikönyv „nyer” szócikkében (NyKk. II. 1985: 403) többek között ezt olvashatjuk:

A *nyer* ige nyilván a *kap* választékosabb szinonimájaként terjedt el a hivatalos és a sajtónyelvben, így maga is gyakori, elkoptatott szó lett e két stílusrétegben. Alapjelentései (= valakivel vetélkedve megszerez valamit; haszonra tesz szert) nemigen érvényesülnek a vele alkotott kifejezésekben, ezért használata sokszor logikátlan és mesterkéltné, máskor meg éppen terjengős. A stílus egyhangúságának kerülése végett más igéket ajánlunk helyette a következő kifejezésekben.

Elégtételt, hangsúlyt, jelentőséget, szabad kezét nyer; valamilyen indítást, ösztönzést nyer.
Mindezek természetesebbek *kap* igével.

Az idézetben a nyelvi aformalizmuson és a nyelvi naturizmuson kívül, melyek a helytelenített nyelvi formák „mesterkéltségére” való utalásban nyilvánulnak meg, számos további nyelvi ideológiát találunk. A kifogásolt kifejezések „terjengősségére” való hivatkozás nyelvi szintetizmus, az, hogy a *nyer* ige 'kap' jelentésben „logikátlan” volna, nyelvi logicizmus, ill. tágabban nyelvi racionalizmus. A stílus „egyhangúságának” kerülése nyelvi expresszizmus. Mivel az „egyhangúságot” a *nyer* ige gyakorisága, „elkoptatottsága” eredményezi, a nyelvi hiperfrekventizmus ideológiájával is számolhatunk.

A stílus egyhangúsága miatti aggodalmat nem kell komolyan venni. Egyrészt azért, mert bármilyen nyelvi eszköz feltűnően gyakori használata okozhat stílustalanságot, nemcsak a formális stílusú nyelvi eszközöké. Másrészt azért, mert a felsorolt esetekben a *kap* igével alkotott szerkezet az MNSZ2 tanúsága szerint¹⁵ sokszorosan gyakoribb, mint a *nyer* igével alkotott. A felsoroltak közül a leggyakoribb a *jelentőséget nyer* (112 találat), de még az is csaknem négyszer ritkább, mint a *jelentőséget kap* (394 találat). A többi szerkezet esetében a *nyer* ige használata voltaképpen elenyésző (*elégtételt nyer* 17 vs. *kap* 249, *hangsúlyt nyer* 34 vs. *kap* 3370, *szabad kezét nyer* 13 vs. *kap* 811, *valamilyen indítást nyer* 2 vs. *kap* 148, *ösztönzést nyer* 9 vs. *kap* 231). Még a kappal alkotott szerkezetek is ritkának tekinthetők más (funkció)igés szerkezetekhez viszonyítva, a *nyerrel* alkotottakról nem is beszélve. Ezek az adatok nagyon jól mutatják, hogy a nyelvi jelenségek nyelv művelői megítélésekor mennyire nem a nyelvi valóság számít, hanem a nyelvi ideológiák.

15 A lekérdezés 2022. április 5-én történt egy saját alkorpuszban, részletes kereséssel, ahol a névszó szóalakként volt megadva, az ige (vagy egy esetben – szabad kezét kap – az ige és a névszó jelzője) kontextusként. A kontextust alkotó szótövek legfeljebb öt szó távolságra lehettek a keresett szóalaktól, bármelyik irányban. A számadatokat nem tisztítottam, de a felületes átnézés tanúsága szerint az adatok döntő többsége releváns. Saját alkorpuszomat az MNSZ2 alkorpuszaiból hoztam létre a „közösségi” kizárásával. A „közösségi” alkorpusz mellőzésének oka az, hogy nagyon sok azonos találatot tartalmaz, ennél fogva ezek figyelembevétele súlyosan torzíthatná az eredményeket.

9. példa

Az alábbi idézetben, amely a Nyelvművelő kézikönyv „elér” szócikkből való (NyKk. I. 1980: 502), a *terjengősen hivataloskodó* „díszítő jelző” utal a formális stílus iránti nyelvművelői ellenszenvre:

Ha cselekvés eredményét jelentő -ás, -és képzős főnévhez kapcsolódik az *elér* ige, lehetőleg használjunk e *terjengősen hivataloskodó* szókapcsolat helyett egyszerű igét: (valamennyi vagy valamilyen) *gyarapodást, növekedést ér el* = (valamennyit) *gyarapodik, növekszik*; 20 000 Ft *megtakarítást értünk el* = 20 000 Ft-ot *takarítottunk meg*; valamilyen *tervteljesítést ér el* valaki = a tervet valahogyan, valamilyen százalékban *teljesíti* valaki.

A *terjengősségre* való utalás a nyelvi redundantizmusnak, a *hivataloskodás* említése a nyelvi aformalizmusnak a megnyilvánulása. Az egyszerűbb ige ajánlása nyelvi szimplicizmus és nyelvi verbizmus.

Valójában semmi probléma nincs ezekkel a mesterségesnek bélyegzett funkcióigés kifejezésekkel, ha a megfelelő helyen vannak használva. Ezek formális stílusértékűek, a formális stílusban egyáltalán nem mesterkéltek, hanem ott nagyon is természetesek. Nyilvánvaló, hogy a nyelvművelőknek magával a formális stílussal van bajuk.

Érdemes megemlíteni, hogy az orvosi szaknyelv vonatkozásában a Nyelvművelő kéziszótár is elismeri, hogy a természetesség helyetthez kötött, amikor a „*jelentkezik* terjengős kifejezésekben” című szócikkében (NymKsz.² 2005: 273) így ír:¹⁶

Az orvosi nyelv – személytelen fogalmazásra törekedve – sűrűn alkalmazza a *jelentkezik* igét effajta körülírásokban: *valahol, valamin* (pl. a beteg ízületeiben) *fájdalmak, tünetek* stb. *jelentkeznek*; az orvosság szedésekor *kiütések jelentkeznek*, azaz 'tűnnek fel, mutatkoznak, kezdődnek'. Nem szaknyelvi környezetben természetesebb így: *a beteg fájdalmat érez, fájdalomról panaszodik; valamilyen tünetek mutatkoznak rajta; az orvosság szedése után a betegnek kiütései támadnak vagy kiütések mutatkoznak, tűnnek fel rajta, a bőrén, az arcán, a hajlataiban*. Elvont alany mellett a *jelentkezik hivatali nyelvi ízü...mesterkélte*: *a tervteljesítésben nehézségek jelentkeztek*. Az ilyen mondatot legjobb teljesen átfogalmazni: *a terv teljesítését nehézségek akadályozták, lassították, gátolták*.

Látjuk, hogy a szerzők a *fájdalmat érez, fájdalomról panaszodik* stb. egyszerűbb kifejezéseket „nem szaknyelvi környezetben” mondják természetesebbnek, vagyis implicit módon elismerik, hogy az orvosi szaknyelvben a funkcióigés szerkezetek természetesek. Ugyanakkor aligha véletlen, hogy a hivatali nyelvnek mondott kifejezések megítélésében nem jelentkezik ☺ ez az árnyaltság; ezek a használat körülményeitől függetlenül mesterkéltnak minősítetnek, ami a nyelvi aformalizmus és a nyelvi naturizmus megnyilvánulása.

16 A Nyelvművelő kézikönyv rövidítéseit a jobb olvashatóság és természetesség ☺ kedvéért feloldottam, a Nyelvművelő kéziszótár tildéjét pedig a címszóval helyettesítettem.

Befejezett melléknévi igenév állítmányi helyzetben

A formális stílus iránti ellenszenv a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatának megítélésében is kiütözik. Itt a nyelvi aformalizmus felülírja még a nyelvi szintetizmus és a nyelvi brevizmus ideológiáját is. (Ez utóbbiakat nincs is lehetőség bevetni, mivel az állítmányi helyzetű melléknévi igenév nagyon tömör megoldás.)

10. példa

A Nyelvművelő kézikönyv (NyKk. I. 1980: 826) „határozói igenév” című szócikkében a következőket olvassuk:

Néha a szenvedő értelmű befejezett melléknévi igenév használata a túlzó, keresett tömörség és modorosság hatását kelti. Pl.: ez az új textilanyag már nálunk is megszokott és keresett. Helyesbítésül vagy egy főnévvel jelzős szerkezetté való kiegészítés kínálkozik: megszokott és keresett áru vagy termék, vagy pedig használjuk a természetesebb cselekvő igealakot: ezt az új textilanyagot már nálunk is megszokták és keresik.

Látjuk, hogy a szerzők még az amúgy nagy becsben tartott tömörséget is képesek sötét színekben láttatni, ha egy nyelvi forma elutasításához érveket keresnek; nem arról van tehát csupán szó, hogy nem jelenik meg az érvelésükben a nyelvi szintetizmus, hanem annak ellentéte jelenik meg, a tömörség elutasítása, „keresettsége”, azaz formális stílusértéke miatt. (A tömörség ilyen leminősítésének másik indítéka az lehet, hogy egyik javasolt megoldásuk „szószátyárabb” a bírált kifejezésnél.)

A befejezett melléknévi igenév helyességének megítélésében a nyelvi perszonalizmus is szerepet kap; ennek köszönhető az az állítás, hogy a cselekvő alak természetesebb. Ugyanis a formális stílusban épp a személytelenebb fogalmazás a természetes. Végül abban, hogy igenév helyett igét ajánlanak a szerzők, a nyelvi verbizmus megnyilvánulását láthatjuk.

11. példa

Az állítmányi helyzetű melléknévi igenév elítélésének purista indítékai a Nyelvművelő kézisótárban jelennek meg leplezetlenül. Az alábbi idézet a „befejezett melléknévi igenév használata” című szócikkből való (NymKsz.² 2005: 65):

Újabb rendkívül gyakori – és még egyre terjed – a befejezett melléknévi igenévnek állítmányként való használata, az ún. tötözés. Igen sokan az idegenszerűnek vélt -va, -ve képzős határozói igenév + létige szerkezetet próbálják vele elkerülni. Valójában azonban nem a határozói igeneves szerkezet, hanem éppen a helyette alkalmazott befejezett melléknévi igenévi állítmány tükröz idegen hatást. Pl. ez a mondat: *az ellátás biztosított*, pontos szerkezeti megfelelője ennek: *die Versorgung ist gesichert*. Hasonlóképpen hibásak, kerülendőek az effélék: *a tétel ezáltal bizonyított*; *a levél géppel írt*; *a küldemény nekünk címzett*; *az üzlet riasztóval ellátott*. Helyesen: *be van bizonyítva, géppel van írva, nekünk van címezve, riasztóval van ellátva*. Csak akkor használjuk állítmányként a befejezett melléknévi igenevet, ha igei jellege már annyira elhomályosult, hogy tulajdonságot, állapotot kifejező melléknévnek tekinthető: *nagyon fáradt vagyok*; *légy nyugodt!*; *legyen áldott az Úr neve!*

Az idézett szócikknek az az érdekessége, hogy a nyelvi purizmus mellett semmilyen más nyelvi ideológia nem jelenik meg a helytelenítés indoklására. Pedig az esetenkénti félreértés reális indok is lehet a szerkezet elkerülésére, mindazokban az esetekben, amikor első nekifutásra az igenevet az olvasó cselekvő igeként értelmezheti, különösen ha a félreértelmezett mondat tartalmi szempontból, felületesen olvasva nem is tűnik teljes képtelenségnek. Az MNSZ2 példái:

Utóbbi jogszabályhely értelmében amennyiben az idegenrendészeti hatóság a 18. § (3) bekezdésében foglaltak „alapján lefolytatott vizsgálat eredményeként megállapítja, hogy a tartózkodás célja meghiúsult, és a további tartózkodás feltételei nem biztosítottak, a tartózkodási engedélyt visszavonja”. (hivatalos)

Igaz, ezek a személyiségek nem országosan ismertek, és álláspontjukkal egyelőre elszigeteltek – ismerte el a szövivő. (sajtó)

A Nyelvművelő kézikötőtár idézett szakasza jó példa a nyelvi autonomizmusra és a nyelvi defektivizmusra is, mivel a szövegezésből egyértelmű, hogy a szerzők a használat körülményeitől függetlenül tartják helytelennek a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatát.

A formális stílus és a nyelvi helyénvalóság

A nyelvi helyénvalósági ítéletek kiindulópontja nem a „nyelv”, sem valamely „nyelvváltozat” vagy más ehhez hasonló nyelvvideológiai konstruktum,¹⁷ hanem a közléshelyzet, melyhez hozzátartozik többek között a beszélők egymás közötti viszonya, a közlés célja, a közben végzett tevékenység, a helyszín, a kommunikációs csatorna jellege, továbbá a szövegelőzmények, a szöveg típusa és műfaja, de még a résztvevőknek a

17 A „nyelv”, „nyelvváltozat” stb. fogalmának nyelvvideológiai hátterére I. Sebők 2017: 31–47, Lanstyák 2018: 164–168. A nyelv mint konstruktum (ideologikum, illuzórikum) kérdéskörére I. még Gal 2006b; Blommaert–Rampton 2011; Jørgensen et al. 2011; Busch 2012; Blommaert 2013; vö. még Szilágyi N. 1996, 2004, 2011.

világról való tudása, attitűdjei, nyelvi és nem nyelvi ideológiái és nyelvi kompetenciája is. Helyénvaló az a nyelvi forma, melyet mind a beszélő, mind a befogadó adott közlés-helyzetben megfelelőnek érez kommunikatív céljainak eléréséhez. A nyelvi helyénvalósági ítéletek a nyelvi szituacionizmus ideológiáján alapulnak, de elméleti háttérként fontos szerepet tulajdoníthatunk a nyelvi kontextualizmusnak is.

A helyénvaló nyelvi forma vagy „belesimul” a szövegbe, nem hívja föl magára a figyelmet, mintegy „átlátszó” (ilyenkor a szöveg értelmén van a hangsúly, a nyelvi forma háttérben marad), vagy „kiemelkedik” ugyan a szövegből, de ez a szerző szándékában áll, vagyis ilyenkor az adott forma stíluselem. A nyelvi helyénvalóságnak különböző, egymással részben átfedődő válfajai vannak: értelmi, érzelmi, stilisztikai, minőségi, etikai. Ezeket vesszük most sorra a formális stílusértékű nyelvi formák helyénvalósági megítélés szempontjából.

Mivel a formális stílusú szövegek a kevésbé iskolázott emberek számára nehezebben érthetőek, mint a kiegyenlített és a bizalmas stílusú szövegek, a formális stílus mindenekelőtt a „szakember beszél szakemberrel” helyzetben helyénvaló, ahol használata nem okoz megértési nehézséget. Ebből következően a stílus formalitásának csökkentésére vagy a kiegyenlített stílusban való fogalmazásra akkor van szükség, amikor a befogadók közt kevésbé iskolázott emberek is vannak, pl. amikor a hivatal az ügyféllel levelez. Itt játszhatnának fontos szerepet az ún. közérthető szövegek,¹⁸ sőt a nyelvileg nagyobb mértékben hátrányos helyzetű emberek esetében az ún. könnyen olvasható, ill. könnyen érthető szövegek is,¹⁹ melyek az ún. kontrollált fogalmazásmód termékei.²⁰

Az magától értődik, hogy a „szakember beszél laikussal” helyzetben a hivatali vagy más szaknyelv sajátos kifejezési eszközeit mindig szükséges (volna) elkerülni, ill. megmagyarázni, amikor a szakember laikussal kommunikál, még akkor is, ha a befogadó iskolázott és a (nem szaknyelvi jellegű) formális stílus megértése amúgy nem okoz neki gondot.²¹ Ilyen követelményt nagyon könnyű megfogalmazni, ám sokkal nehezebb a gyakorlatban kivitelezni, s nem is biztos, hogy mindig lehetséges (de ez is olyan kérdés, amit kutatni kellene).

18 L. pl. Assy 2011; Williams 2015; De Jong 2020; magyarul Heltai–Nagy 1997; Üveges 2020b. A magyar nyelvű közérthetőségi törekvésekről l. Katona–Maleczki 2016; Pátkai 2017; Tóth 2017; Horváth 2018, 2021a, 2021b; Majoros 2018; Szitás 2018; Sztók 2018, 2021; Üveges 2019, 2020a; Pecsuk 2021; Sztók–Tamás 2021.

19 L. pl. Hansen-Schirra–Maaß szerk. 2020. Magyar viszonylatban l. Csató és mtsai 2009; Farkasné–Graf-Jaksa 2009; Farkasné 2018.

20 A kontrollált fogalmazásmódra l. pl. Muegge 2008; Wyner et al. 2010; Kuhn 2014.

21 Laikusok felé a szaknyelvi tartalmak közlésének legmegfelelőbb módja a kiegyenlített stílusú szakmai vagy tudományos népszerűsítő szövegek létrehozása, amelyek jó esetben közérthető, ill. bizonyos esetekben könnyen érthető formában közlik a tudnivalókat.

Az eddigiek arra az esetre vonatkoztak, amikor az üzenet küldőjének az a célja, hogy megértesse magát a befogadóval. Természetesen ha a célja az, hogy ne értsék, a legjobban akkor jár el, ha minél formálisabb stílust használ, és arra sincs tekintettel, hogy szakmájának terminus technicusait a laikusok nem fogják megérteni, vagy félreértik. Az ilyen eljárás többnyire etikailag erősen kifogásolható, de annak nincs köze a *nyelvi* helyénvalósághoz. A nyelv etikailag semleges eszköz, amely azokat is kiszolgálja, akik például saját iskolázottságukat akarják fitogtatni mások előtt, vagy a befogadó számára érthetetlen szöveg fogalmazásával domináns helyzetbe akarnak kerülni, s így érni el valamilyen céljukat.

Ami az érzelmi helyénvalóságot illeti, amennyiben a közlő a befogadóhoz pozitív viszonyul, célszerű, ha a nyelvi eszközeit úgy választja meg, hogy ne hozzon létre nagyobb távolságot a befogadóval szemben, mint szükséges. Ha hivatali levelet fogalmaz, természetes, hogy tekintélyi pozícióból lép fel, még akkor is, ha a hivatalnak szolgálja az ügyfelet, nem fordítva, mivel nem hagyható figyelmen kívül, hogy a hivatal az államhatalmat vagy az önkormányzatot képviseli, amely a társadalmi hierarchia magasabb szintjén áll, még akkor is, ha képviseleti rendszerű, demokratikus berendezkedésű országról beszélünk, ahol a vezetőket „a nép” bízta meg ügyeinek intézésével. Ezekből következően helyénvalónak látszik, ha a hivatal enyhén formális levélben szólítja meg az ügyfelet, legalábbis semleges ügyekben. Az is rendben van véleményem szerint, ha az állampolgár mulasztásaira figyelmeztető, megrovó tartalmú, büntetést kilátásba helyező hivatali levelek valamivel formálisabb stílusban is íródnak, a nagyobb hatás kedvéért. A „formálisabb stílus alkalmazása” nem szükségszerűen jelenti a címzett számára nehezen érthető, félreérthető vagy érthetetlen szaknyelvi formák használatát, csupán a közhasználatú szavak formálisabb stílusú szinonimáinak a választását.

A stilisztikai helyénvalóság szempontjából csupán azt kellene szem előtt tartani, hogy a nagyobb célközönségnek szóló hivatali nyelvi és szaknyelvi szövegek az érthetőség és könnyű olvashatóság érdekében se íródjanak kifejezetten bizalmas stílusban. Ezért helyénvalónak látszik, hogy még a kevésbé iskolázott beszélőknek írott szövegek is csak kiegyenlített stílusúak legyenek, olyanok tehát, melyekben a legtöbb nyelvi forma közömbös stílusértékű.

A minőségi helyénvalóság témánk vonatkozásában azt jelenti, hogy a formális stílusú szövegek nem szoktak rendezetlenek lenni: ideális esetben gondozott szövegekre számít a befogadó, a való életben azonban sokszor csupán rendezett szöveget kap kézhez, melyben előfordulhatnak kisebb fogyatékoságok. Ezek nem befolyásolják a szöveg megértését, és nem is vetnek rossz fényt a szöveg megfogalmazójára.

Az etikai helyénvalóság esetünkben az értelmi helyénvalósághoz hasonlóan az érthetőségről és az olvashatóságról szól. Ha a szöveg megfogalmazója nem akar szánt szándékkal nehézséget, bosszúságot vagy kárt okozni a befogadónak, úgy kellene kiválasztania a nyelvi eszközöket, hogy azok érthetőek legyenek, miközben kellő mértékben érzékeltetik azt, hogy használójuk tekintélyi pozícióból szól.

Zárszó

Dolgozatomban egy nyelvhelyességi ideológiát mutattam be, a nyelvi aformalizmust, két, a magyar nyelv művelés számára kiemelkedő jelentőségű alaplumból, a Nyelvűvelő kézikönyvből és a Nyelvűvelő kézisótárból vett idézetek alapján. Az idézetek négy nyelvi jelenség nyelvűvelői megítéléséről szólnak. Figyelemreméltó, hogy a négy jelenség közül kettőnek a terjedését a nyelvőrök bevallottan nyelvromlásnak tartják. A Nyelvűvelő kézikönyv „nyelvváltozás, nyelvfejlődés, nyelvromlás” című szócikkében (NyKk. II. 1985: 402) ezt olvassuk:

Ugyanígy nyelvromlásnak, meggátolandó jelenségnek minősül napjainkban a nagyképű, fontoskodó, terpeszkedő kifejezések elburjánzása (*bevezetésre kerül; elintézését nyer*), nem kevésbé a hagyományostól eltérő újszerű névutók elszaporodása (*felé, keresztül, terén* stb.).

A nagyképű és a fontoskodó a formális stílusra utal, méghozzá megbélyegző módon, hiszen mindkét szó „rosszalló” stílusértékű, így nyelvi moralista alapú értékítéletet tartalmaz. Amint láttuk, a nyelvőrök magát a formális stílust is negatív jelenségnek tartják. Talán ennek a következménye, hogy a szavak formális stílusértékére a magyar értelmező szótárakban csak közvetett minősítések használatosak, mindenekelőtt a fogalomkörü minősítések, amelyek a címszó szaknyelvi jellegére utalnak. Mivel a prototipikus szaknyelvek formális stílusúak, nyilván az ilyen fogalomkörü minősítésű szavak és szókapcsolatok is nagyjából formális stílusértékűek. A stílusminősítések közül a „hivatali” utal – ugyancsak közvetve – a formális stílusra. A Magyar nyelv értelmező szótárában és a Magyar értelmező kézisótár első kiadásában a helytelennek tartott szavak és szókapcsolatok megjelölésére szolgáló csillag is sok esetben formális stílusú nyelvi formákra nyom szégyenbélyeget. A formális stílus ilyen méltánytalan kezelése miatt is tartottam fontosnak, hogy egy rövid fejezetben ismertessem a formális stílus legfontosabb jellemző jegyeit.

Amint dolgozatomból kiderült, a formális stíluselemeknek mint nyelvi formáknak a megbélyegzése önmagukban véve sohasem indokolt. A nyelvőrök többféle nyelvi ideológiát is felvonultatnak annak érdekében, hogy lebeszéljék az olvasókat a nekik nem tetsző, formális stílusértékű szavak, szókapcsolatok és nyelvtani szerkezetek használatáról. A nyelvi aformalizmus és „édestestvére”, a nyelvi naturizmus mellett a formális stílusú nyelvi eszközök megbélyegzésében számos további nyelvi ideológia is szerepet játszik. Az idézetek elemzése során a nyelvi aformalizmus mellett kitértem több fontos nyelvi ideológiára.

A nyelvűvelői tanácsok lényege, hogy a formális stílusú eszközök helyett kevésbé formális vagy választékos, ill. közömbös stílusértékű szinonimákat ajánlanak, többnyire arra hivatkozva, hogy ezek a kifogásolt nyelvi formánál természetesebbek (nyelvi naturizmus), tömörebbek (nyelvi szintetizmus, nyelvi redundanzizmus), egyszerűbbek (nyelvi szimplicizmus), rövidebbek (nyelvi brevizmus). A nyelvőrök által ajánlott nyelvi formák

egy része, ha megfogadnánk a tanácsot, csupán kevésbé formálissá tenné a szöveget, más részük azonban stílustörést okozna.

A hagyományos magyar nyelvművelés nyelvszegényítő célzatú tevékenysége helyett meggyőződésem szerint hozzáadó szemléletű nyelvi tanácsadásra van szükség, melynek keretében a szakember tájékoztatja a beszélőket, hogy az egyes szinonim kifejezési eszközök közt milyen stílusbeli és más használatbeli különbségek vannak, s ezzel segítsen eldönteni, milyen helyzetben melyiket célszerű használni. Mivel dolgozatomban nem konkrét nyelvi formákról szolt, hanem a nyelvi aformalizmus ideológiájáról és a vele gyakran együtt járó más nyelvhelyességi ideológiákról, ilyen széleskörű elemzést jómagam nem végeztem, hanem csupán arra tértem ki egy fejezetben, hogy magának a formális stílusnak a használatát hogyan lehet megítélni nyelvi helyénvalósági szempontból.

Bár nincs olyan nyelvi forma, melyet üldözni kellene pusztán létének okán, ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem számítana, adott helyzetben melyiket választjuk a rendelkezésünkre álló lehetőségek közül. Amint láttuk, az értelmi és az etikai helyénvalóság szempontjából a formális stílusú nyelvi formák használata különös körültekintést igényel. Ha az üzenet címzettjei közt kevésbé iskolázott vagy egyenesen nyelviileg hátrányos helyzetű befogadók is vannak, fontos mérlegelni a használni kívánt formális stílus eszköz könnyű/nehéz érthetőségét és könnyen/nehezen olvashatóságát.

Fontos hangsúlyozni, hogy a nehézkes fogalmazású szövegek érthetősége a formális stílust megőrizve is növelhető, emellett pedig a szöveg formalitásának csökkentése számos esetben nem eredményez stílustalanságot, s a közérthetőbbé tett szöveg még mindig megfelelhet a hivatali vagy más szaknyelvi normáknak. A bonyolult, „nyakatekert” fogalmazás nem azonos a formális stílussal. Formális stílusban közérthetően is lehet írni,²² jóllehet a formális szöveg nyelviileg mindig bonyolultabb és nehezebben érthető lesz valamilyen mértékben, mint a kevésbé formális, közömbös stílusértékű vagy informális szöveg.

Azt, hogy a hagyományos magyar nyelvművelés nyelvi autonomista megközelítése nem használ, hanem árt a magyar embereknek, jól mutatja, hogy még maguk a nyelvművelők sem képesek követni a nyelvi autonomista alapról megfogalmazott szabályokat. Ráadásul nemcsak úgy, hogy saját maguk – mintegy véletlenül, botlásképpen – használnak olyan nyelvi formákat, melyeket elméletileg kifogásolnak (mert hát a lónak négy lába van...), hanem arra is láttunk példát, hogy egy szócikkben a szerzők használatra ajánlottak olyan nyelvi formát, amit egy másikban helytelennek bélyegeztek.

Bár a mai hivatásos nyelvművelők sokkal körültekintőbben adnak tanácsot nyelvi kérdésekben, mint elődeik, a dolgozatomban idézett példák forrásáról, a Nyelvművelő kézikönyvről és a Nyelvművelő kézisztáról tudtommal sohasem fogalmaztak meg és

22 Ha a téma olyan terminológia használatát igényli, amit a laikus befogadók nem ismernek, természetesen szükség van a szakszavak megmagyarázására.

publikáltak bíráló észrevételeket. Pedig a nyelvművelés valódi megújulásához fontos volna, hogy maguk a nyelvművelők is számot vessenek azzal a dicstelen örökséggel, amit elődeik rájuk hagytak.

Hivatkozások

- Ágoston Mihály 2006. Nyelvművelő kézisztár. *Magyar Nyelvőr*, 130. évf. 3. sz. 271–289. p.
- Assy, Rabeea 2011. Can the Law Speak Directly to its Subjects? The Limitation of Plain Language. *Journal of Law and Society*, 38/3, sz. 376–404. p.
- Bartha Csilla–Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr*, 134. évf. 3. sz. 298–321. p.
- Blommaert, Jan 2013. Language and the study of diversity. *Working Papers in Urban Language & Literacies*, 113.
- Blommaert, Jan–Rampton, Ben 2011. Language and Superdiversity. *Diversities*, 13/2, sz. 1–21. p.
- Boronkai Dóra 2012. A társalgási struktúra mint stílustényező. Interakcionális stilisztikai vizsgálatok a belebonyolódás szakaszában. In Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői*. Budapest, Stíluskutató csoport, 127–159. p.
- Busch, Brigitta 2012. The Linguistic Repertoire Revisited. *Applied Linguistics*, 33/5, sz. 503–523. p.
- Csató Zsuzsa–Farkas Miklós–Graf-Jaksa Éva–Monostori Katalin–Móricz Rita 2009. *Hallgatói szöveggyűjtemény Könnyen Érthető Kommunikáció témaköréhez*. Budapest, Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány.
- Dolník, Juraj 2010. *Teória spisovného jazyka, so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava, Veda.
- Domonkosi Ágnes 2012. Önstilizáció, stílusstratégia, átértékelődő stílusminták. Egy személyes blog főbb stilisztikai sajátosságai. In Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői*. Budapest, Stíluskutató csoport, 191–221. p.
- Fábián Pál–Szathmári István–Terestyéni Ferenc 1958/1981. *A magyar stilisztika vázlata*. (Ötödik kiadás.) Budapest, Tankönyvkiadó.
- Farkasné Gönczi Rita 2018. A könnyen érthető kommunikáció fogalma és szabályrendszere nemzetközi és hazai példák, illetve magyar tapasztalati szakértők javaslatai alapján. *Gyógypedagógiai Szemle*, 46. évf. 1. sz. 64–76. p.
- Farkasné Gönczi Rita–Graf-Jaksa Éva 2009. Könnyen érthető kommunikáció. In Pandula András–Szathmári Péter–Vincze Tamás–Farkasné Gönczi Rita–Graf-Jaksa Éva (szerk.): *Kommunikációs és információs technológiák és fogyatékosügy*. (Jegyzet.) Budapest, ELTE, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, 81–100. p.
- Gal, Susan 2006a. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology*, 14, 163–181. p.
- Gal, Susan 2006b. Migration, Minorities and Multilingualism: Language Ideologies in Europe. In Mar-Molinero, Clare–Stevenson, Patrick (eds.): *Language Ideologies, Policies and Practices. Language and the Future of Europe*. Macmillan, Basingstoke, Palgrave, 13–27. p.
- Grétsy László 1964. *Szaknyelvi kalauz*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Grétsy László szerk. 1978. *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. (Második, átdolgozott kiadás.) Budapest, Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet.
- Hámori Ágnes 2012. „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni”. Stílus, személyesség és egyezkedés az internetes fórumokon folyó társalgásban. In Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői*. Budapest, Stíluskutató csoport, 223–261. p.
- Hansen-Schirra, Silvia–Maaß, Christiane (eds.) 2020. *Easy Language Research: Text and User Perspectives*. Berlin, Frank & Timme.
- Heltai Pál–Nagy Róbert 1997. Nyelvművelés Angliában és Amerikában: a Plain English Campaign. *Magyar Nyelvőr*, 121. évf. 4. sz. 396–409. p.
- Hernádi Sándor 1979. *Stílusiskola*. (2. kiadás.) Budapest, Tankönyvkiadó.
- Horváth Péter Iván 2018. A fogalmazás apró műhelytitkai a hiteles fordításban. *Magyar Jogí Nyelv*, 2. évf. 1. sz. 19–24. p.
- Horváth Péter Iván 2021a. Mitől közérthető és tömör egy jogi szöveg? *Jog, állam, politika*, 13. évf. 1. sz. 103–113. p.
- Horváth Péter Iván 2021b. Közérthetőség a szakfordításban. *Magyar Jogí Nyelv*, 5. évf. 1. sz. 36–38. p.
- De Jong, Matthijs 2020. *Translating the Bible in Plain Language. The story of the Dutch Bijbel in Gewone Taal*. (UBS Monograph Series, No. 12.) Miami, FL, UBS.
- Jørgensen, Jens Normann–Karrebæk, Martha Sif–Madsen, Lian Malai–Møller, Janus Spindler 2011. Polylanguaging in Superdiversity. *Diversities*, 13/2, 23–37. p.
- Katona József Álmos–Maleczki József 2016. *Jogalkotás érthetően. A pontos fogalmazás művésze*. Budapest, Magyar Nyelvstratégiai Intézet.
- Kroskrity, Paul V. 2010. Language ideologies: Evolving perspectives. In Jaspers, Jürgen–Östman, Jan-Ola–Verschuere, Jef (szerk.): *Society and Language Use*. Amsterdam, John Benjamins, 192–211. p.
- Kuhn, Tobias 2014. A Survey and Classification of Controlled Natural Languages. *Computational Linguistics*, 40/1.
- Laihonen, Petteri 2009. *Language Ideologies in the Romanian Banat*. Jyväskylä, University of Jyväskylä.
- Lanstyák István 2008. Nyelvművelés és nyelvalakítás. (A létező magyar nyelvművelés néhány jellegadó sajátosságáról). In Fazekas József (szerk.): *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 46–68. p.
- Lanstyák István 2017. Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.uni-deb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (Utolsó letöltés: 2022. április 4.)
- Lanstyák István 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gramma Nyelvi Iroda.
- Lanstyák István 2020. A nyelvi eszközök kontextuális meghatározottságával kapcsolatos nyelvi ideológiák (nyelvi autonomizmus és nyelvi szituacionizmus). In Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia X*. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 7–28. p.
- Lanstyák István 2022a. Funkcióigés szerkezet és nyelvi ideológia. (A nyelvi aformalizmus és más nyelvi ideológiák szerepe a funkcióigés szerkezetek helyességének és helyénvalóságának megítélésében). In Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia XII*. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 7–36. p.
- Lanstyák István 2022b. Kvalilektusok. A *Magyar nyelvváltozatok* c. egyetemi kurzus 6. előadása. (Kézirat.)

- Majoros Tünde 2018. Intralingvális fordítások a bírósági nyelvhasználatban – a laikusokkal való hatékony kommunikáció. *Magyar Jogi Nyelv*, 2. évf. 1. sz. 6–12. p.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics*, 5/4, 530–555. p.
- Muegge, Uwe 2008. Controlled Language. <http://www.muegge.cc/controlled-language.htm> (Letöltés: 2021. december 7.)
- NyKk. I–II. 1980–1985. Kovalovszky Miklós–Grétsy László (főszerk.): *Nyelvművelő kézikönyv*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NymKsz.² 2005. Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. (Második, javított és bővített kiadás.)
- Pátkai Nándor 2017. A közérthető jogalkotásról – Az általános közigazgatási rendtartás nyelvezte. *Magyar Jogi Nyelv*, 1. évf. 1. sz. 21–27. p.
- Pecsuk Ottó 2021. Szükséges és lehetséges-e az egyszerű nyelvű bibliafordítás? (Egy holland példa nyomában.) *Modern Nyelvoktatás*, 27. évf. 1–2. sz. 72–87. p.
- Sebestyén Árpád 1983. A helyes magyarság kézikönyve. *Magyar Nyelvőr*, 107. évf. 1. sz. 41–47. p.
- Sebők Szilárd 2017. *Meta és nyelv. Kísérletek a nyelvleírás nyelvének leírására*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave.
- Sziksainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilsztika*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Szilágyi Ferenc 1978. *A magyar szó költészete. Kis magyar stilsztika*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben, különös tekintettel a fonológiára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeumegyesület.
- Szilágyi N. Sándor 2011. Szinkronia és diakronia – de miről is beszélünk? In Kádár Edit–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelvleírás és diakronia*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Szítás Benedek 2018. Jogalkotásunk közérthetősége. *Magyar Jogi Nyelv*, 2. évf. 1. sz. 36–40. p.
- Szoták Szilvia 2018. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat terminológiai tevékenysége – A Termini magyar–magyar szótár jogi vonatkozásai és a közérthetőség. *Magyar Jogi Nyelv*, 2. évf. 1. sz. 25–29. p.
- Szoták Szilvia 2021. Társadalmi különbségek, közérthetőségi dilemmák – a közérthetőségről szociolingvisztikai megközelítésben. *Jog–Állam–Politika*, 13, 89–103. p.
- Szoták Szilvia–Tamás Dóra Mária 2021. A hiteles fordítás közérthetősége. In Szoták Szilvia (szerk.): *A hiteles fordítás mint közfeladat*. Budapest, OFFI Zrt., 46–66. p.
- Tátrai Szilárd 2012. Viszonyulás és viszonyítás. Megjegyzések a stílus szociokulturális tényezőinek vizsgálatához. In Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői*. Budapest, Stíluskutató csoport, 51–71. p.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilsztikája*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. 22. Stilsztika. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 628–652. p.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. In Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői*. Budapest, Stíluskutató csoport, 19–49. p.
- Tóth Judit 2017. Az akadálymentes jogalkalmazói kommunikációról. *Magyar Jogi Nyelv*, 1. évf. 2. sz. 14–19. p.

- Üveges István 2019. Közérthetőség a jogi nyelvben: követelmény és/vagy kultúra? *Magyar Jogi Nyelv*, 3. évf. 2. sz. 20–26. p.
- Üveges István 2020a. Automatizálható a közérthető megfogalmazás? Jog, számítógépes nyelvészet és pszicholingvisztika találkozása. *Magyar Jogi Nyelv*, 4. évf. 1. sz. 1–8. p.
- Üveges István 2020b. A Plain Language Movement kulturális kontextusa – társadalmi háttér, történeti irányok és eredmények az Egyesült Államokban. *Magyar Jogi Nyelv*, 4. évf. 2. sz. 16–25. p.
- Williams, Christopher 2015. Changing with the Times: The Evolution of Plain Language in the Legal Sphere. *Alicante Journal of English Studies*, 28, 183–203. p.
- Woolard, Kathryn A.–Schieffelin, Bambi B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23, 55–82. p.
- Wyner Adam et al. 2010. On Controlled Natural Languages: Properties and Prospects. In Fuchs N.E. (szerk.): *Controlled Natural Language. CNL 2009. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 5972. Berlin, Heidelberg: Springer.

Forrás

Magyar nemzeti szövegtár 2. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>

ISTVÁN LANSTYÁK

LANGUAGE NONFORMALISM AND FORMAL STYLE

This paper deals with one of the language ideologies that are used to stigmatize formal style – language nonformalism, based on quotations from two representative publications of traditional Hungarian language cultivation, the *Nyelvművelő kézikönyv* (Language Cultivation Handbook) and the *Nyelvművelő kéziszótár* (Concise Language Cultivation Dictionary). Language nonformalism is one of the language ideologies that the representatives of traditional language cultivation use to ensure that language forms they consider inappropriate are eliminated from use. Such ideologies are called language correctness ideologies. In the substantive part of the paper, first formal style is briefly described, and then, with the help of quotations from these two publications – which are said to be of outstanding importance for Hungarian language cultivation –, the ideology of language nonformalism will be presented, together with other language ideologies that can be observed in the quotations. Examples of correctness judgements on four language phenomena are given: 1. postpositions and postposition-like nouns; 2. conjunctions; 3. light verb constructions; 4. past participles used predicatively. In several instances, the validity of the language cultivators' claims about language use is checked with data from the Hungarian National Corpus and from the publications under study themselves.